

**UNIVERZITA KARLOVA
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV FILOSOFIE A RELIGIONISTIKY**

BAKALÁRSKA PRÁCA

Simona Raševová

**Režimy pravdy a produkcia subjektivity
v genealógii moderného subjektu**

Regimes of truth and production of subjectivity in genealogy
of modern subject

Praha, 2018

vedúci práce: Mgr. Ondřej Švec, PhD.,

Pod'akovanie

Rada by som sa pod'akovala vedúcemu mojej práce, Mgr. Ondřeji Švecovi, PhD., za jeho podnety a usmernenia, a predovšetkým za inšpiratívne semináre, ktoré mi v priebehu štúdia otvorili nové obzory pri čítaní Foucaulta.

Prehlasujem, že som bakalársku prácu vypracovala samostatne, že som riadne citovala všetky použité pramene a literatúru a že práca nebola využitá v rámci iného vysokoškolského štúdia či k získaniu iného alebo rovnakého titulu.

V Prahe dňa 3.8. 2018

Podpis

Abstrakt

Bakalárska práca sa zameriava na problém komplementárnosti dvoch prístupov k subjektu, ktoré rozvíja Michel Foucault v rámci genealógie moderného individua. Zatiaľ čo v 70-tych rokoch obracia pozornosť na analýzu spôsobov, akými moc produkuje subjekty, ktoré sa javia ako úplne podriadené mocenským vzťahom a praktikám, v neskoršom takzvanom etickom období Foucault naopak vyzdvihuje rozmanité podoby seba-formujúcej praxe či technológií seba samého, ktoré sa zďaleka neredukujú na prispôsobenie sa normám ustanoveným zvonku. Práca sa pokúsi explikovať problém subjektivity z perspektívy všeobecnejšieho rámca dejín režimov pravdy, ktorý zastrešuje viac-menej všetky Foucaultove genealogické analýzy. Výklad zohľadní nasledujúce otázky: 1) Nakoľko je možné oba tieto prístupy k procesom subjektívacie chápať ako komplementárne? 2) Ak Foucault sám prehlasuje, že jeho genealógia etiky nemá za cieľ nájsť v antickej starosti o seba priamu inšpiráciu pre dnešok, v akom ohľade môžu byť kriticko-historické exkurzy do rozmanitých podôb etického seba-vzťahu východiskom pre hľadanie nových podôb seba-formujúcej praxe v súčasnej spoločnosti? 3) V akom pomere sú tak disciplinárne a regulačné techniky formujúce moderného jednotlivca k praktikám slobody, na ktoré Foucault odkazuje vo svojich posledných článkoch a rozhovoroch?

Kľúčové slová

Michel Foucault, Subjektivita, Genealógia, Režimy pravdy, Moc, Vedenie, Etika

Abstract

The bachelor thesis focuses on the issue of complementarity between two approaches to a subject developed by Michel Foucault within the genealogy of a modern individual. While, in the 1970s, he turned his attention to the analysis of how power produces subjects that appear to be completely subordinate to power relations and practices, in a later so-called ethical period, Foucault highlights the various forms of self-forming practice or technologies of the self, which are not reduced to external norms. The thesis attempts to expose the problem of subjectivity from the perspective of a more general framework of the history of truth, which more or less covers all Foucault's genealogical investigations. Interpretation will take into consideration the following questions: 1) How can both of these approaches to subjectification processes be seen as complementary? 2) If Foucault himself declares that his genealogy of ethics is not intended to find direct inspiration for today in ancient self-care, in which respect can then critic-historical excursions to the diverse forms of ethical self-relationship be the starting point for seeking new forms of self-forming practice in today's society? 3) What is the relationship of disciplinary and regulatory techniques that form the modern individual to the practices of freedom that Foucault refers to in his last articles and interviews?

Keywords

Michel Foucault, Subjectivity, Genealogy, Regimes of Truth, Power, Knowledge, Ethics

Obsah

1. Úvod.....	7
1.1 Metodologické východiská.....	9
1.1.1 Progresivistická ilúzia.....	9
1.1.2 Dejiny pravdy ako interpretačné východisko.....	11
2. Subjektivita a pravda.....	14
2.1 Genealógia vôle k vedeniu.....	17
2.1.1 Dve paradigmy dejín pravdy.....	18
2.1.2 Veľký mýtus západu – antinómia moci a vedenia.....	20
2.2 Režimy pravdy.....	23
3. Pravda a moc.....	26
3.1 Moderné technológie moci a vedenia.....	26
3.1.1 Objektivácia ako korelát subjekcie.....	29
3.1.2 Disciplinárny aparát psychiatrie.....	31
3.2 Praxe vyznania.....	33
3.3 Governamentalita a riadenie individua.....	35
4. Subjektivácia: pravdou proti moci.....	39
4.1 Dejiny pravdy: od diagnózy ku kritike.....	40
4.2 Parrhésia: etická skúsenosť s pravdou.....	44
5. Záver.....	48
Zoznam použitej literatúry.....	50

1. Úvod

V jednom z posledných vydaných textov z roku 1982 s názvom *Subjekt a Moc* Michel Foucault z retrospektívneho hľadiska koncentruje všetky svoje doterajšie historicko-filozofické analýzy dejín myslenia okolo problému subjektivity a jej produkcie v dejinách západných spoločností.¹ Ak pristúpime k Foucaultovým štúdiám od 70-tych rokov v ich komplexnosti a celistvosti s ohľadom na dané vyjadrenie, problém subjektivity sa nielenže nemusí javiť ako ústredný, ale jeho analýza pôsobí medzi jednotlivými štúdiami disparátne.

V prvej polovici 70-tych rokov, predovšetkým v diele *Dozerať a trestať*, obracia Foucault pozornosť na analýzu technológií donucovania a spôsobov, akými moc produkuje subjekty. Z tejto perspektívy upiera subjektu akýkoľvek autonómny prístup k sebe samému, ktorý by nebol založený na podrobení sa druhému prostredníctvom kontroly a závislosti. V neskoršom, takzvanom etickom období myslenia, upriamuje pozornosť na možnosť formovania *vzťahu k sebe samému*. Takýto vzťah anticipuje určitú reflexivitu subjektivity a v rámci nej oblasť, ktorá sa vymaňuje zo siete ustálených mocenských vzťahov, ktorými je prestúpená. Z tohto hľadiska sa zdá, že vo Foucaultovom myslení možno definovať dva heterogénne prístupy k subjektivite, ktoré anticipujú medzi jeho štúdiami vnútorné napätie. Na jednej strane je subjekt uchopený len ako produkt mocenských vzťahov, ktoré stanovujú podmienky možnosti pre konštitúciu vlastného ja, a na strane druhej je subjekt slobodným *aktérom* praktík, prostredníctvom ktorých štylizuje svoju existenciu.

Zámerom práce je preskúmať toto vnútorné napätie objasnením reciprocitu medzi prístupmi k subjektivite vo Foucaultových štúdiách od jeho nástupu na Collège de France až po posledné vydané štúdie *Dejín sexuality*. Vzájomný vzťah týchto dvoch prístupov ponímam ako otázku ich komplementarity, ktorá následne umožní objasniť aj vzťah medzi analýzou disciplinárnej moci, bio-moci a praxami slobody. Uvedený problém je v kruhu súčasných interpretátorov a kritikov Foucaulta už pomerne známy, a preto než prikrôčim k rozvinutiu metodologického východiska tejto práce, kladiem si otázku

¹ "Mým cieľom bylo vypracovat historii různých způsobů, jimiž jsou v naší kultuře lidské bytosti přetvářeny v subjekty." Foucault. *Subjekt a Moc*. In. *Myšlení vnějšku*. 1996. str. 195.

po oprávnenosti námietky ohľadom vnútornej rozporuplnosti Foucaultovho prístupu k subjektivite.

V úvodnej časti práce problematizujem predpoklady, ktoré anticipujú túto vnútornú rozporuplnosť a v jej nadväznosti rozviním metodologické princípy, prostredníctvom ktorých sa pokúsím zachytiť Foucaultov prístup k subjektivite vo všeobecnejšom rámci jeho historicko-kritických analýz. Foucaultovo myslenie je zvyčajne charakterizované prostredníctvom zásadných metodických a tematických zlomov, ktoré sa pokúšajú zachovať štylizáciu pohybu myslenia ako *odpútavania sa od seba samého*. V práci sa pokúsím rozvinúť opačný prístup. Tam, kde ostatní hľadajú zlomy, budem hľadať kontinuitu a problém subjektivity sa pokúsím rekonštruovať z perspektívy dejín pravdy, ktoré sprevádzajú viac-menej všetky Foucaultove štúdie. Dejiny pravdy volím ako pomocný interpretačný nástroj, ktorý umožní adekvátnejšie uchopiť problematiku subjektivity naprieč dynamickými posunmi archeo-genealogických skúmaní.

Z perspektívy celkového korpusu Foucaultových štúdií od 70-tych rokov možno koncept dejín pravdy uchopiť ako historicko-kritickú analýzu konštitúcie komplexných vzťahov medzi subjektivitou a pravdou. Vzhľadom na obmedzený rozsah práce volím za účelom sprehľadnenia interpretačného postupu vyčleniť dva analytické modely – diagnostický a kritický – okolo ktorých možno vo Foucaultových štúdiách orientovať analýzu tohto vzťahu. Vyčlenením týchto dvoch línií výkladu nemám v úmysle anticipovať vo Foucaultovom myslení metodický zlom. V rámci tretej a štvrtej kapitoly sa pokúsím vykázať podmienenosť kritického modelu na modeli diagnostickom a zároveň vyznačím posuny, ktoré kritickú analýzu vzťahu subjektivity a pravdy umožnia rozvinúť.

Druhá kapitola explikuje význam projektu dejín pravdy v rámci Foucaultovho myslenia a načrtáva určité významové posuny, ku ktorým v priebehu jeho myslenia dochádza. Tretia a štvrtá kapitola tieto významové posuny bližšie špecifikujú a vyznačujú na pozadí tohto vývoja dejín pravdy aj posuny v skúmaní konštitúcie subjektivity.

1. Metodologické východiská

1.1.1 Progresivistická ilúzia

Než pristúpim k explikácii interpretačného prístupu, chcem si položiť otázku, nakoľko je kritika, ktorá upozorňuje na napätie vo Foucaultových historicko-kritických analýzach subjektivity vôbec adekvátne, a z akých predpokladov vychádza. Problém komplementarity sa miestami javí ako dôsledok výkladu, ktorý sa pokúša Foucaultove štúdie rámcovať do rôznych období za účelom zdôraznenia posunov v jeho intelektuálnom vývoji, a zároveň v nedostatočnej textovej opore, ktorá sugeruje ilúziu zlomov. Zvyčajne sa zdôrazňuje členenie do troch období (rané, stredné, neskoré) na *archeologické* a *genealogické*, z hľadiska prevládajúceho metodického prístupu, a následný *etický obrat* takzvaného *neskorého* Foucaulta. Kategorizácia Foucaultových štúdií do troch vývojových období umocňuje progresivistickú ilúziu, ku ktorej nás vedie protichodná snaha vsadiť jeho štúdie do vývojového rámca autorského diela, a zároveň zachovať tvár Foucaulta ako diskontinuitného mysliteľa.

Príkladom môže byť slávna interpretácia Dreyfusa a Rabinowa. So zámerom detailne zachytiť metodický posun od archeológie ku genealógii, ku ktorému dochádza v dôsledku takzvaného *zlyhania archeológie*,² ponímajú začlenenie genealógie ako nevyhnutný metodický krok, ktorý zároveň predznamenáva aj zlom v tematickom zameraní Foucaultových analýz od diskurzívnych praxí k dispozitívom. Druhý zlom, známy ako *etický obrat*, rámcuje tretiu fázu Foucaultovho myslenia - genealógiu subjektu - ktorá je príznačná najmä historickými exkurzmi do antiky, kde sa Foucault intenzívne zaoberá problematizáciou rozmanitých podôb seba-vzťahu. Ak opäť prihliadneme k interpretácii Dreyfusa a Rabinowa, zistíme, že systematický výklad tohto etického obratu absentuje a v závere vyplňajú túto medzeru redigovaným textom, ktorý vznikol z pracovných poznámok a rozhovorov s Foucaultom.³

² Dreyfus, Rabinow. *Michel Foucault. Za hranicami strukturalizmu a hermeneutiky*. 2002. str. 135-165.

³ *Tamže*, 2002. str. 337. Absencia detailného výkladu myslenia neskorého Foucaulta je zapríčinená predovšetkým tým, že interpretácia vychádza v roku 1982, pred vydaním II. a III. zväzku *Dejín sexuality*.

Zlom vo Foucaultovom prístupe k subjektivite, definovaný etickým obratom, je posilnený aj osemročným časovým odstupom medzi vydaním prvého a druhého/tretieho zväzku *Dejín sexuality*. Foucaultovo myslenie na prelome 70-tych a 80-tych rokov naznačuje výrazný rozchod s predchádzajúcimi štúdiami, ak sa zameriavame len na oficiálne vydané štúdie k *Dejinám sexuality I-III*. Až v posledných dvoch dekádach začali postupne vychádzať prednáškové kurzy, ktoré spolu s rozhovormi a článkami ponúkajú komplexnejší náhľad do Foucaultovej práce a umožňujú uchopiť jeho štúdie od 70-tych rokov ucelenejšej podobe.⁴ Významnú rolu pri objasnení tohto etického obratu má vydanie prednáškových kurzov na Collège de France z druhej polovice 70-tych a začiatku 80-tych rokov, v ktorých sa zaoberá riadením individua a konfesijnou praxou. Práve koncept governmentality a analýza technológií spovede otvára priestor skúmaniu procesov subjektivácie.

V práci sa pokúsim rozvinúť postup, ktorý nechce zlom medzi druhým a tretím obdobím Foucaultovho myslenia anticipovať. Interpretovať problém subjektivity v snahe vyhnúť sa problému rozporuplnosti spočíva v redukcii predpokladov, na ktorých táto kritika vyvstáva a navrhnutí prístupu, ktorý na túto otázku nezodpovie priamo, ale zohľadní subjektivitu v rámci širších Foucaultových analýz dejín režimov pravdy. Nemožno opomenúť, že sám Foucault zvykne svoju prácu členiť do troch období a na určitú zmenu voči predchádzajúcim štúdiám upozorňuje v úvode *Užívání slastí*.⁵ Domnievam sa, že toto vyjadrenie, ako aj mnoho ďalších, kde Foucault upozorňuje na zmeny vo svojich skúmaniach na začiatku 80-tych rokov, je potrebné uchopiť na pozadí ďalších vyjadrení, v ktorých kladie svoje štúdie do pomerne uceleného rámca. Interpretačný prístup, ktorý sa pokúsim v nasledujúcej podkapitole rozvinúť, umožní tieto posuny vo Foucaultovom myslení uchopiť na pozadí všeobecnejšieho projektu dejín režimov pravdy. Ak dochádza k obratu v prístupe ku skúmaniu subjektivity, odohráva sa to na pozadí, respektíve simultánne so zmenami analýz režimov pravdy.

⁴ Daniel Defert: "L'archéologie comme méthode et notamment *Les mots et les choses* sont bien une propédeutique à la généalogie. La généalogie telle qu'elle nous est présentée par Foucault n'est donc pas la crise de l'archéologie, elles s'étaient mutuellement. In: Foucault. *Leçons sur La volonté de savoir. Cours au Collège de France. 1970-1971*. 2011. str. 271.

⁵ Viz kapitolu *Změny*. In: Foucault. *Dějiny sexuality II. Užívání slastí*. 2003. str. 9-21.

1.1.2 Dejiny pravdy ako východisko interpretácie

Prvý metodický krok presadzuje vo vzťahu k čítaniu Foucaultovho diela *kontinuálny postup*, tj. so zreteľom na všeobecný rámec Foucaultových štúdií pristupujem k čítaniu jeho historicko-filozofických analýz sukcesívne, čo umožňuje lepšie diagnostikovať možné posuny v prístupe k subjektivite. Interpretácia tým pádom zohľadňuje vrátane oficiálne vydaných štúdií aj prednáškové kurzy a rozhovory od 70-tych rokov. Druhý metodický krok rozvíja *inverzný prístup*, uchopuje subjektivitu vo Foucaultovom myslení s ohľadom na jeho neskoré vyjadrenia o svojich štúdiách, ktoré retrospektívne rámcuje do podoby uceleného projektu. Takýchto unifikujúcich rámcov, o ktorých sa sám Foucault zmieňuje, možno nájsť viacero, pričom všetky na seba vzájomne úzko nadväzujú. Jedná sa napríklad o dejiny problematizácií,⁶ ontológiu prítomnosti⁷ a predovšetkým o dejiny pravdy:

“Konec konců mi nejvíce ze všeho jde - a to již celá léta - o pokus objasnit některé momenty, které by mohly posloužit dějinám pravdy. Dějinám, které by nebyly dějinami něčeho, co může být pravdivé v poznacích, nýbrž analýzou her pravdy, her pravdy a nepravdy, jejichž prostřednictvím se bytí dějinně ustavuje jako zkušenost...” (Foucault, *Dějiny sexuality II. Užívání slasti*. 2003. str. 13)

Projekt písania dejín pravdy má vo vzťahu k ostatným jednotiacim rámcom význačné postavenie. Nepredstavuje len výkladový rámec, do ktorého zvykne Foucault späťne vsádzať jednotlivé empirické štúdie o šialenstve, trestaní či sexualite. Dejiny pravdy sa v podobe “vôle k vedeniu” stávajú ústrednou témou prvého prednáškového cyklu na Collège de France (1970-1971) s názvom *La volonté de savoir* a následne budú vo väčšej či menšej miere prítomné vo všetkých prednáškových kurzoch a vydaných štúdiách:

⁶ “Spoločnú formu skúmaní, ktoré som robil od Dejín šialenstva vyjadruje pojem *problematizácie*...K podstatnému sa vždy približujeme pospiatky: najvšeobecnejšie veci sa ukazujú posledné. To je výkupné a odmena za každú prácu, kde sa teoretické vklady vypracúvajú z nejakej empirickej oblasti.” Foucault. *Starosť o pravdu, In. Moc, Subjekt a Sexualita*. 2000. str. 110.

⁷ Viz Foucault. *Čo je osvietenstvo*. In: Foucault. *Moc, Subjekt a Sexualita*. 2000. str. 81-96.

“Toutes ces analyses - passées ou encore à venir -, je crois qu'on pourrait y reconnaître quelque chose comme autant de *fragments pour une morphologie de la volonté de savoir*... C'est en tout cas ce thème que, sous une forme ou une autre, j'essaierai de traiter dans les années qui viennent. Tantôt, il sera investi dans des recherches historiques déterminées... Tantôt, et plus rarement sans doute, il sera traité pour lui-même; et j'essaierai de voir dans quelle mesure il est possible d'établir une théorie de la volonté de savoir qui pourrait servir de fondement aux analyses historiques que j'évoquais à l'instant.” (Foucault, *Leçon du 9. Décembre 1970*, In: Foucault. *Leçons sur la volonté de savoir. Cours au Collège de France. 1970-1971*. 2011. str. 3)⁸

Fragmenty tejto morfológie vôle k vedeniu bude Foucault zbierať počas celého pôsobenia na Collège de France, a keď v priebehu nasledujúcich kurzov v stručnosti objasňuje metodický rámec, ktorý stojí na pozadí jeho historických exkurzov, morfológiu vôle k vedeniu západnej spoločnosti pojme ako písanie dejín pravdy.⁹ Ak dejiny pravdy zastrešujú všetky historicko-kritické analýzy na Collège de France, a teda ak je možné poňať ich ako určitý všeobecný rámec všetkých štúdií, bolo by možné na ich pozadí preskúmať Foucaultov prístup k subjektivite a prípadne diagnostikovať jeho možné posuny? Respektíve, možno objasniť vzájomný vzťah dvoch prístupov k subjektu prostredníctvom analýzy vzťahu subjektivity a pravdy naprieč Foucaultovým dielom?

V rozhovore z roku 1984 Foucault sám prehlasuje, že jeho problémom bola odjakživa tematizácia vzťahov medzi subjektivitou a pravdou.¹⁰ Aj keď dejiny pravdy rámcujú všetky Foucaultove štúdie, ich účelom nie je formulovať jednotný systém, nemajú charakter statickej interpretačnej mriežky, ale prispôsobujú sa konkrétnemu predmetu skúmania. Z širšieho hľadiska možno všetky jeho štúdie

⁸ Foucault zvykne aj v neskorom období rámcovať pod projekt dejín pravdy všetky štúdie od *Dejín šílenstva (Pravda, moc a ja sám*, In. *Moc, subjekt a sexualita*. 2000. str. 185). V práci sa budem sústrediť až na prednášky a štúdie vydané od nástupu na Collège de France (1970).

⁹ Stručnú charakteristiku dejín pravdy možno nájsť napríklad v prednáškových cykloch na Collège de France: 1) *Le pouvoir psychiatrique* (23. janvier 1974), *Du Gouvernement des vivants* (6 Février 1980), *Subjectivité et vérité* (11. et. 18 mars 1981)

¹⁰ “Ako som už na začiatku povedal, mojím problémom vždy boli vzťahy medzi subjektom a pravdou: ako vstupuje subjekt do istej hry pravdy.” Foucault. *Etika starostlivosti o seba samého ako prax slobody*. In. *Moc, subjekt a sexualita*. 2000. str. 141.

uchopiť na pozadí problematizácie vzťahu medzi skúsenosťou, pravdou a subjektom, ktorý poníma z rôznych perspektív.¹¹ Ak sa s ohľadom na Foucaultovo retrospektívne resumé svojej práce pokúsime popísať rozmanité podoby vzťahu medzi subjektivitou a pravdou naprieč jeho myslením od nástupu na Collège de France, umožní nám to uchopiť problém subjektivity v jeho komplexnosti, a tým objasniť rozmanité prístupy k subjektu, ktoré postupne rozvíja v ich vzájomnom vzťahu. Keďže Foucault odmieta postulovať akúkoľvek apriórnu teóriu subjektu a subjektivitu naopak poníma ako produkt komplexných hier pravdy a nepravdy, do ktorých jedinec vstupuje, uvedená interpretačná hypotéza nepristupuje k problému komplementarity prístupov k subjektu priamo, ale vyžaduje, aby sme zohľadnili vždy konkrétny rámec skúmaní, v ktorom je subjektivita tematizovaná simultánne s problémom režimov pravdy, vedenia a moci.

V tejto súvislosti sa prirodzene naskytá zopár otázok, ktoré je potrebné vzápätí objasniť: Čím sú tieto dejiny pravdy a akú rolu zohrávajú vo Foucaultových štúdiách? Nakoľko je oprávnené na ich pozadí vykladať Foucaultove prístupy k subjektivite?

¹¹ Foucault. *Estetika existencie*. In. *Moc, subjekt a sexualita*. 2000. str. 156.

2. Subjektivita a Pravda

Otázka konštitúcie našej skúsenosti, ktorú možno nasledovať vo všetkých Foucaultových štúdiách, je v konečnom dôsledku tradičnou filozofickou otázkou. Filozofický diskurz však uňho prechádza zásadnou transformáciou s ohľadom na spôsob, akým si má filozofia otázky klásť a aký postoj má sama voči sebe zaujať. Foucaulta nezaujímajú dejiny ideí, nekladie si otázku možnosti skúsenosti vôbec, namiesto toho prehlasuje, že jeho práca spočíva v písaní *dejín systémov myslenia*.¹²

Z metodologického hľadiska sa prikláňa k diagonálnej rovine popisu, ktorá umožňuje „suspendovať“ postupnosť časových zretezení, charakteristických pre výklad dejín ideí, a otvoriť tak priestor historicko-kritickej analýze oslobodenej od antropologických a metafyzických prízrakov. Odmietnutie lineárneho poňatia následnosti však neznačí, že Foucault zavrhuje myslenie akejkol'vek podoby časovej kontinuity. Genealogicko-archeologické popisy histórie anticipujú skôr nové chápanie času, korešpondenciu medzi viacerými časovými následnosťami, ktoré genealógia poníma ako *kontra-históriu*.¹³

„Nehledáme už moment absolutního počátku, či totální revoluce, vzhledem ke kterému se všechno organizuje, vše se stává možným a nutným,...Pracujeme s událostmi různých typů a rovin, zachycených v rozličných osnovách dějin.“ (Foucault. *Archeologie vědění*. 2002. str. 221.)

V rámci týchto *dejín systémov myslenia* podlieha aj filozofický diskurz svojej historicite, čo v konečnom dôsledku znamená, že si otázku po pravde musí klásť historicky a nie absolútne, tj. trans-historicky. Nárok na pravdu, ktorý vznáša filozofický diskurz západu, nie je pre Foucaulta samozrejmý a vzťahuje sa k všeobecnejšej otázke, ktorú si kladie v súvislosti s myslením západnej spoločnosti: “čo spôsobilo, že celá západná kultúra sa začala točiť okolo tohto záväzku k pravde, ktorý nadobudol početné a rozmanité formy?”¹⁴ Vo vzťahu ku

¹² Foucault. *Leçon du 5 janvier 1983*. In: *Le gouvernement de soi et des autres, Cours au Collège de France. 1982-1983*. 2008. str. 5.

¹³ Foucault. *Nietzsche, Genealogie, Historie*. In: *Diskurs, autor, genealogie*. 1994. str. 87.

¹⁴ Foucault. *Etika starostlivosti o seba samého ako prax slobody*, In. *Moc, subjekt a sexualita*. 2000. str. 148.

konštitúcii subjektivity v západnej spoločnosti zohráva pravda ústrednú rolu. Pojem pravdy sa však v súvislosti s problémom produkcie subjektivity v priebehu myslenia stredného a neskorého Foucaulta mení a súčasne s ním sa mení aj jeho prístup k skúmaniu subjektivity. Ako vhodný príklad, ktorý upozorňuje na tento zásadný posun môže poslúžiť disonancia v prístupe k filozofii v *Ráde diskurzu* a v prednáškových kurzoch venovaných *parrhésii*.

V *Ráde diskurzu* uvádza ako jeden z hlavných predmetov svojho záujmu systém vylučovania v podobe našej *vôle k pravde*, ktorá prevládla vo vedecko-filozofickom diskurze západu. Vzťah k pravde, aký ustanovuje filozofický diskurz už od antiky, zahŕňa podľa Foucaulta jednak ignoranciu filozofie voči donucujúcemu a vylučujúcemu charakteru pravdy a s ním spojené vylúčenie sofistov z pravdivého diskuru, ktoré vrcholí u Aristotela. Zároveň sa zdá, akoby Foucault uprednostňoval vzťah, aký zaujíma k pravde rétor, zatiaľ čo persónu filozofa ako pátrača po nemennej a transcendentnej pravde vníma v negatívnom svetle, pretože reprezentuje spôsob vzťahovania sa k pravde, ktorý si zakrýva hrozivú moc diskurzu.¹⁵ Tento prvotný exkurz do antiky povedie Foucaulta k formulovaniu dejín režimov pravdy, ktoré budú pravdu ponímať ako produkt komplexných, historicky ustanovených vzťahov medzi mocou a vedením.

Keď však obrátíme pozornosť k neskorému Foucaultovi a predovšetkým k prednáškam venovaným *parrhésii*, problém pravdy už neskúma z hľadiska typov diskurzu, ktorými vypovedáme pravdu o subjekte, ale z perspektívy subjektu samého a aktov vypovedania, skrze ktoré sa konštituuje ako subjekt určitého diskurzu pravdy. Z hľadiska takto formulovaného problému nie je osoba rétora a jeho vzťah k pravde uchopený v pozitívnom svetle. V jeho výpovedi sa nezrkadlí to, čo si skutočne myslí a nevystavuje svoj postoj všanc druhému. Rétor konštituuje výlučne vzťah moci medzi obsahom jeho výpovede a osobou, ktorej je adresovaná.¹⁶ Rétor v konečnom dôsledku v akte výpovede vzťah k pravde voči sebe samému ani voči druhým neustanovuje. Do opozície k rétorovi kladie Foucault filozofickú podobu *parrhésie*, ktorá konštituuje vzťah k pravde ako eticko-politický

¹⁵ Viz Foucault. *Rád diskurzu*. 2000. str. 29.

¹⁶ Foucault. *Leçon du 1er février 1984*. In : *Le courage de la vérité. Cours au Collège de France. 1983-1984*. 2009. str. 14-15.

záväzok, späť s celkovým životným postojom. Parrhésia konštituuje etho-poetický vzťah k pravde.

Ani v jednom z uvedených príkladov nie je koncept pravdy nikdy analyzovaný separovane, bez vzťahu k problematike mechanizmov moci/riadenia a subjektivity. Predovšetkým v neskorých prednáškových kurzoch bude Foucault zdôrazňovať vzájomnú koreláciu medzi tromi osami: režimom pravdy, riadením individua a subjektiváciou. Mocenské štruktúry vždy závisia na určitom vedení a formách subjektivácie danej spoločnosti, to ale neznamená, že sú na seba vzájomne redukované. Zároveň možno oba prístupy zasadiť do unifikujúceho projektu morfológie vôle k vedeniu, avšak nemožno ignorovať posuny, ku ktorým medzi nimi dochádza a redukovať obsah prednášok z 80-tych rokov na pôvodnú schému analýz, ktorú predznačuje *Rád diskurzu*.

Vzťah medzi subjektivitou a pravdou možno s určitým interpretačným odstupom pokladať za základný problém Foucaultových historicko-kritických analýz dejín pravdy západnej spoločnosti. Za účelom sprehľadnenia výkladu, vyčlením z hľadiska celkového korpusu Foucaultových štúdií od 70-tych rokov dve línie, okolo ktorých sa tento problém rozvíja. Tieto dva smery možno definovať ako dve analytické schémy – diagnostickú a kritickú, okolo ktorých sa sústredia genealogické analýzy konštitúcie subjektivity. Prvou schémou je vzťah *moc-pravda* a druhou *pravda-subjektivita*. Hlavný posun, ku ktorému medzi nimi dochádza, spočíva v prechode od skúmania účinkov dominancie a praxí donucovania režimov pravdy k skúmaniu reflektovanej praxe slobody, praxe seba-utvárania subjektu, ktorú so sebou nesie každá skúsenosť pravdy. Nasledujúca časť práce podáva kontinuálny popis týchto dvoch prístupov k analýze vzťahu pravdy a subjektivity s ohľadom na zvýraznenie posunov a prienikov medzi nimi. Vyčlenením týchto dvoch analytických modelov nemám v úmysle anticipovať metodický zlom vo Foucaultovom myslení. Analytické modely sú len provizórnym nástrojom k zjednodušeniu výkladu a v práci sa pokúsím ukázať, že na seba plynule nadväzujú.

2.1 Genealógia vôle k vedeniu

„To, čo je, vždycky nebylo; čož znamená,
že se to vždy děje na soutoku setkání,
náhod, na ostří křehké, nejisté historie,
kdy se utvářely věci, jež nám připadají jako nejsamozřejmější.“¹⁷

Keď Michel Foucault v úvode *Rádu Diskurzu* v stručnosti explikuje oblasti záujmu svojich budúcich analýz, zdôrazňuje predovšetkým jeden z nich - systém vylučovania v podobe protikladu pravdy a nepravdy. Jeho úloha spočíva v spochybnení samozrejmosti protikladu pravda/nepravda, definujúceho vôle k vedeniu západných spoločností a prostredníctvom vystopovania udalosti v našich dejinách, ktorá viedla ku konštitúcii tohto rozdelenia, poukáže na jeho donucujúci, historický a modifikovateľný charakter.¹⁸

Uvedený problém rozdelenia a protikladu medzi pravdou a nepravdou sa stáva ústrednou témou historických analýz prvého prednáškového kurzu *Lectures sur la volonté de savoir (1970-1971)*. Tento kurz je význačný predovšetkým z dvoch hľadísk: i) Foucaultovou inšpiráciou Nietzscheom v podobe rozvinutia metodológie o genealógiu a ii) historickým exkurzom do antického Grécka za účelom vypátrať zrod našej vôle k vedeniu. Oba momenty tvoria fundament, ktorý bude mať rozhodujúci dosah na všetky nasledujúce štúdie. Exkurz do antiky sformuje východisko pre písanie dejín pravdy západnej spoločnosti a rozvinutie metodologických nástrojov umožní vyjasniť povahu kritických exkurzov do histórie za účelom problematizácie subjektivity v prítomnosti. V práci sa pokúsim ukázať, že tieto dva momenty postupne sformujú východisko, ktoré následne zohrá dôležitú rolu v koncipovaní “autonómnej” oblasti seba-utvárania subjektivity. Foucaultov prístup k subjektivite tak bude možné vykázať na pozadí jednotného projektu a zároveň zvýrazniť posuny, ku ktorým v priebehu poslednej dekády Foucaultovho myslenia dochádza.

¹⁷ Foucault, *Dits et écrits IV*. s. 449. 1994. In. Veyne. *Foucault, jeho myšlení, jeho osobnost*. 2015. str. 134.

¹⁸ Foucault, *Rád diskurzu*. 2006. str. 11-15.

2.1.1 Dve paradigmy dejín pravdy

Foucaultov záujem o antiku je zvyčajne spájaný s jeho neskorým dielom, v ktorom v rámci genealógie subjektivity západnej civilizácie podniká kriticko-historickú analýzu antickej problematizácie vzťahu k sebe samému. Prvotný exkurz do antiky, odlišný predmetom aj intenciou od exkurzov v 80-tych rokoch, realizuje už v prvom prednáškovom kurze na Collège de France (1970-1971), za účelom zachytiť transformáciu vzťahu k pravde na pomedzí archaického a klasického Grécka, ktorá predurčila našu vôľu k vedeniu. V popredí stojí otázka historicity pravdy, historického zrodu protikladu medzi pravdou a nepravdou, ktorá na základe špecifického vzťahu s mocou produkuje účinky obmedzenia a dominancie.

Protiklad medzi pravdou a nepravdou neskúma z logického či ontologického hľadiska, ani ako vývojové štádium vedomia.¹⁹ Kládie si kritickú otázku po historickom pôvode udalosti, ktorá tento protiklad konštituovala ako akt vylúčenia a kládie ju vedecko-filozofickému diskurzu. Filozofia na pomedzí Platóna a Aristotela zakladá podľa Foucaulta apofantický diskurz, ktorý ontologicky funduje vzťah medzi apriórnym subjektom poznania a poznávaným objektom a ustanovuje podmienky, za ktorých môže byť tvrdenie pravdivé alebo nepravdivé. Táto udalosť nadobro vylučuje sofistu ako nositeľa hrozivej materiality diskurzu z filozofického diskurzu:

“Všetko sa odohráva tak, akoby vôľa k pravde mala od veľkého platónskeho rozdelenia svoje vlastné dejiny, ktoré nie sú dejinami obmedzujúcich právd: sú to dejiny rovín poznávaných predmetov, dejiny funkcií a stanovísk poznávajúceho subjektu, dejiny materiálnych, technických a prístrojových vkladov do poznania.” (Foucault. *Rád diskurzu*. 2006. str. 13.)

Toto rozdelenie nepripisuje Foucault priamo Platónovi, ale výkladom historických posunov medzi magicko-náboženským právom archaického Grécka a právne-politickými procedúrami vyšetrovania klasického Grécka (Od Hésioda po Aristotela) rekonštruje jeho historický zrod.²⁰ Zatiaľ čo v archaickej dobe bola

¹⁹ Defert. *Situation au cours*. In: *Leçons sur la volonté de savoir. Cours au Collège de France. 1970-1971*. 2011. str. 261.

²⁰ *Tamže*. 2011. str. 261.

pravda rituálnym aktom spätým s výkonom moci, v klasickom grécku sa dostáva do popredia diskurz, ktorý ustanovuje rozlíšenie medzi pravdivou a nepravdivou výpoveďou. Foucault tak poníma historický zrod vedecko-filozofického diskurzu a jeho vzťahu k pravde ako diskurzívnu udalosť, ktorá konštituovala dva špecifické typy vzťahov a dala im univerzálny status. Prvým z nich je vzťah medzi výpoveďou ako miestom pravdy a bytím.²¹ Druhým je afinita medzi pravdou a vedením.²² Keď nás Foucault v *Ráde diskurzu* vyzýva,²³ aby sme spochybnili našu vôľu k pravde, tak má zrejme na mysli spochybenie univerzálnej platnosti týchto dvoch typov vzťahov, ktoré filozofický diskurz prijíma so samozrejmosťou. Pre Foucaulta však vedecko-filozofický diskurz predstavuje len jeden typ režimu pravdy, ktorý sa historicky konštituoval v západnej spoločnosti.²⁴

Na tomto základe vyčlení dve stanoviská, akými možno k dejinám pravdy pristúpiť - interné a externé. Prvým je vedecko-filozofické stanovisko, ktoré rozvíja technológiu demonštratívnej pravdy. Toto stanovisko predpokladá, že otázku po pravdivosti/nepravdivosti možno položiť čomukoľvek, ráta s všade prítomnou pravdou. Zároveň predpokladá suverénny subjekt poznania, ktorý zabezpečí prístup k pravde každému, ak má k dispozícii nástroje a kategórie umožňujúce mu pravdu myslieť a vyjadriť.²⁵ Na druhej strane stojí nietzscheán Foucault, ponímajúci pravdu ako udalosť. Pravdu, ktorá je diskontinuitná a rozptýlená, ktorá sa objavuje z času na čas a jej právoplatnosť je fixovaná na konkrétne miesto. Má nielen svoju geografiu, ale aj vybraných sprostredkovateľov, ktorí sú oprávnení prednášať pravdivé výpovede.²⁶

Interné stanovisko zostáva “v pravde” vedecko-filozofického diskurzu a dejiny pravdy vykladá v jednotnej podobe, prostredníctvom ontologického vzťahu

²¹ Foucault. *Leçon du 13 janvier 1971*. In: *Leçons sur la volonté de savoir. Cours au Collège de France. 1970-1971*. 2011. str. 64.

²² Foucault. *Leçon sur Nietzsche*. In: *Leçons sur la volonté de savoir. Cours au Collège de France. 1970-1971*. 2011. str. 200.

²³ Viz. Foucault. *Rád diskurzu*. 2000. str. 32.

²⁴ Foucault. *Leçon du 9 Janvier 1980*. In: *Du gouvernement des vivants. Cours au Collège de France. 1979-1980*. 2012. str. 12-13.

²⁵ Foucault, *Leçon du 23 janvier 1974*. In: *Le pouvoir psychiatrique. Cours au Collège de France 1973-1974*. 2003. str. 235-236.

²⁶ *Tamže*. 2003. str. 236-237.

medzi vedením a pravdou, respektíve korešpondenčného modelu pravdy, kde subjektu poznania postačuje, aby uplatnením adekvátnych metodických prostriedkov pravdu skutočnosti objavil. Druhý, externý spôsob, uchopuje multiplicitu režimov pravdy, z ktorých každý produkuje jemu vlastné hry pravdy/nepravdy. Foucault tak nechce postulovať voči internému stanovisku alternatívny prístup k dejinám pravdy, ale aj vedecko-filozofický prístup k pravde chce odhaliť len ako jeden z režimov pravdy, ktorý v našej spoločnosti prevládol.

"Pravda nie je súhrnom pravdivých vecí, ktoré máme objaviť či prijať, ale súhrn pravidiel, podľa ktorých odlišujeme pravdivé od falošného a podľa ktorých spájame s pravdivým špecifické pôsobenie moci." (Foucault, *Dits et écrits III*. str. 159, In. Veyne . *Foucault, jeho myšlení, jeho osobnost*. 2015. str. 95.)

Aby Foucault dokázal vôbec uchopiť protiklad pravdy a nepravdy ako diskurzívnu udalosť, suspenduje jeho významovú rovinu a analyzuje vonkajšie podmienky jeho možnosti (princíp exteriority). Pravda nie je vpísaná do srdca skutočnosti ako jej podstatný atribút, ktorý nám stačí jednoducho odhaliť. Namiesto toho je vždy produkovaná vo vzťahu k špecifickej skutočnosti a táto produkcia generuje sériu účinkov, ktoré sa Foucault pokúša preskúmať, berúc do úvahy predovšetkým konštitúciu subjektivity.²⁷ Neznamená to, že toto rozdelenie nemá žiaden význam či hodnotu, ale že problém vedenia musí byť uchopený vo vzťahu k praktikám konštitutívnych oblastí objektov a pojmov, v rámci ktorých opozícia ne/vedecké, ne/pravdivé ešte len vstupuje do hry.²⁸

2.1.2 Veľký mýtus západu — antinómia moci a vedenia

Foucault rozvíja morfológiu vôle k vedeniu paralelne s kritikou metafyziky. Do popredia uvádza problém vzťahu vedenie-moc, ktorý mu zároveň posluží ako nástroj analýzy vzťahov medzi subjektivitou a pravdou. Komplexný vzťah, ktorý vedenie ustanovuje s mocou a *vice versa*, umožňuje uchopiť problém

²⁷ Lorenzini. *Foucault, History of the regimes of truth and the making of subjects*. In: *Foucault and the making of subjects*. 2016. str. 66.

²⁸ Foucault, *Leçon du 9 janvier 1980*. In: *Du gouvernement des vivants. Cours au Collège de France. 1979-1980*. 2012. str. 9.

protikladu pravda/nepravda ako systém vylúčenia a narušiť predstavu externého postavenia moci voči pravde. Ako sme ukázali v predošlom oddieli, podľa Foucaulta je metafyzika západu spätá s ustanovením korelačného vzťahu medzi pravdou a vedením a postulátom apriórneho subjektu poznania, ktorý je poháňaný túžbou po pravde. Presadenie týchto dvoch aspektov do poznania viedlo k vylúčeniu prítomnosti moci z oblasti vedenia, ktorá naopak poznanie znemožňuje a ruší. Ako príklad vylúčenia mocenského aspektu z vedenia uvádza Foucault slávnú pasáž z *I. knihy Metafyziky*, podľa ktorej každý človek prirodzene túži po vedení. Vzťah túžby po vedení a vedení samom sa uskutočňuje ako vzťah interiority. Ten, kto túži po vedení, je zároveň aj tým, kto je schopný ho dosiahnuť, nie násilím a dominanciou, ale len prostou aktualizáciou vlastnej prirodzenosti. Subjekt na ceste za vedením prechádza od subjektu túžby po vedení na úroveň subjektu vedenia. Zrušenie exteriority medzi túžbou po vedení a vedení samom vylučuje prítomnosť moci z vedenia.²⁹

Západnú tradíciu myslenia tak už od antiky klasického obdobia sprevádza mýtus o antinómii moci a vedenia, ktorý systematicky naruší až Nietzsche, keď v základe každej formy vedenia nachádza boj o moc a nadvládu, čím spochybňuje samozrejmosť kontinuity, ustanovenej medzi vedením a pravdou.³⁰ Z tohto dôvodu práve Nietzsche poskytne Foucaultovi nástroje, ktoré mu umožnia realizovať projekt genealógie moderného subjektu.

Ťažisko Foucaultovho nietzscheánstva možno centrovať do osi, v ktorej sa pretína nedôvera k univerzálnym nevyhnutnostiam a odhalenie ich zrodu v dejinách, za ktorou stojí hra dominancie a vylúčenia. S jeho nástupom na Collège de France sa zvykne spájať rozvinutie metodológie, ktorá mu následne umožní formulovať kriticko-historické analýzy vo vzťahu k prítomnosti. Touto metódou je Nietzsche inšpirovaná genealógia, ktorá dokáže myslieť kontinuitu a diskontinuitu ako komplementárne momenty, bez anticipácie teleologickej či

²⁹ Foucault, *Leçon du 9 décembre 1970*. In: *Leçons sur la volonté de savoir. Cours au Collège de France. 1970-1971*. 2011. str 17-18.

³⁰ Foucault, *Truth and Juridical forms*. 1973. In: J. Faubion: *Power: Essential works of Foucault. 1954-1984*. Penguin. 2002. str. 12.

kauzálnej súvislosti.³¹ Snaží sa vypátrať empirický zrod určitých diskurzívnych praktík, ktoré v prítomnosti považujeme za samozrejme a trans-historické, a odhaľuje, akým spôsobom sa historicky ustanovili na základe náhodného stretu udalostí, čím spochybňuje ich všeobecne akceptovanú pravdivostnú hodnotu.³² Práca genealóga je prácou “šťastného pozitivistu”.³³ Je zameraná na štúdium historických podmienok, ktoré umožnili alebo naopak znemožnili konštitúciu určitých foriem vedenia a moci, a zároveň skúma ich reorganizáciu či transformáciu naprieč dejinami.³⁴ Šťastný pozitivismus utvrdzuje genealóga o tom, že neexistuje žiaden pôvodný zmysel, ukrytý vo veciach, ktorý musíme odhaliť.

Vo vzťahu k metafyzickému postulátu univerzálnej a všadeprítomnej pravdy sa Foucault prejaví ako šťastný pozitivista tým, že odmietne anticipovať jej pôvodnú založenosť a pokúša sa naopak vypátrať empirický zrod našej vôle k pravde v arbitrárnom strete historických udalostí, na povrchovej úrovni vecí, ktorý rozbije jej krehkú samozrejmosť. Spôsob Foucaultovej práce s Nietzsche nemá podobu výkladu, pridržiavajúceho sa litery textu. U Nietzscheho nachádza určitý počet prvkov, ktoré mu poskytujú model pre historickú analýzu politiky pravdy.³⁵ K najpodstatnejším prvkom patrí genealógia ako metodologický nástroj historicko-kritických analýz. Druhým je koncept *vôle k vedeniu*, ktorý zaujíma vo vzťahu k vedeniu perspektivistický postoj. Vedenie je produktom konštitúcie náhodných historických podmienok, ktoré sú voči nemu externé.³⁶ Značí tento perspektivismus, ktorý Foucault zaujíma prostredníctvom Nietzscheho k pravde, že existuje viacero druhov právd? Existuje skôr viacero režimov, v akých sa k pravde vzťahujeme.

³¹ Coopman, *Foucaults historiographical expansion*. In: *Journal of the philosophy of history* 2. 2008. str. 353.

³² Foucault. *Nietzsche, genealogie, historie*. In: *Foucault. Diskurs, autor, genealogie*. 1994. str. 75.

³³ Foucault. *Rád diskurzu*. 2006. str. 42.

³⁴ Foucault. *Nietzsche, genealogie, historie*. In: *Foucault. Diskurs, autor, genealogie*. 1994. str. 84.

³⁵ Foucault, *Truth and Juridical forms*. 1973. In: J. Faubion: *Power: Essential works of Foucault*. 1954-1984. Penguin. 2002. str. 13.

³⁶ “This means that knowledge is always a certain strategic relation in which man is placed...One can speak of perspectival character of knowledge because there is a battle, and knowledge is the result of this battle.” *Tamže*. 2002. str. 14.

2.3 Režimy pravdy

Pojem režim pravdy zaujíma v rámci genealogických analýz moderného subjektu ústredné postavenie. Začiatkom 80-tych rokov však dochádza k jeho čiastočnej re-definícii, ktorú je potrebné zohľadniť vzhľadom k tomu, že vyznačuje posun v prístupe k subjektivite.

Foucault zvykne v priebehu 70-tych rokov ponímať *režim pravdy* ako “všeobecnú politiku pravdy” určitej spoločnosti - ako súbor pravidiel, ktorý umožňuje v danom diskurze stanoviť, ktoré tvrdenia môžu byť uchopené ako pravdivé alebo nepravdivé. Napríklad vedecký diskurz všeobecne možno chápať ako samostatný režim pravdy, ktorý rozohráva vlastnú hru pravdy a nepravdy, aj keď sa jednotlivé vedecké disciplíny môžu od seba formálne líšiť. Pojem “režim” implikujúci politické konotácie volí Foucault zámerne. Má reprezentovať určitú *moc* oddeliť pravdu od nepravdy. Pravda je vždy zapojená do vzťahu k systému moci, ktorý ju produkuje a odôvodňuje, a zároveň je spätá s mocenskými účinkami, ktoré vyvoláva.³⁷ Režim pravdy zahŕňa vybrané diskurzy, ktoré spoločnosť akceptuje a necháva pôsobiť ako pravdivé, mechanizmy, umožňujúce rozlíšiť pravdivé a nepravdivé tvrdenia, status jedincov, ktorí sú poverení určovať, čo sa považuje za pravdivé.³⁸ Definuje oblasť, v ktorej je pravda produktom mocenských vzťahov a zároveň stratégiou umožňujúcou týmto vzťahom v danej spoločnosti pôsobiť. Režim pravdy zozačiatku definoval Foucault ako súbor vonkajších obmedzení, ktoré produkujú pasívny a podriadený subjekt.

V prednáškovom cykle *Du gouvernement des vivants* Foucault koncept režim pravdy čiastočne re-definuje ako súbor praktík, ktorými jedinci za určitých podmienok manifestujú pravdu prostredníctvom pravdivých aktov vypovedania, za účelom vyvolať žiadúce účinky.³⁹ Re-definícii tohto konceptu venuje Foucault obširný exkurz na pozadí otázky:

³⁷ Foucault. *Truth and Power*. In: J. Faubion: *Power: Essential works of Foucault. 1954-1984*. Penguin. 2002. str.132.

³⁸ *Tamže*. 2002. str. 131.

³⁹ Foucault, *Leçon du 9 Janvier 1980*. In: *Du gouvernement des vivants. Cours au Collège de France. 1979-1980*. 2012. str. 12-13.

“Pourquoi et comment l’exercice du pouvoir dans notre société, l’exercice du pouvoir comme gouvernement des hommes, demande-t-il non seulement des actes d’obéissance et de soumission, mais des actes de vérité où les individus, qui sont sujets dans la relation de pouvoir, sont aussi sujets comme acteurs, spectateurs témoins ou comme objets dans la procédure de manifestation de vérité?” (Foucault, *Leçon du 30 Janvier 1980*. In: *Du gouvernement des vivants. Cours au Collège de France. 1979-1980*. 2012. str. 80-81)

Režim pravdy už neoznačuje systém obmedzujúcich praktík a diskurzov, ktoré jedinca objektivizujú a činia z neho poslušný a podriadený subjekt. Ak možno niekam situovať obrat k subjektivite vo Foucaultových štúdiách, tak je to práve v tomto kurze, ktorý sa zameriava na analýzu spôsobov, akým sa jedinec konštituuje ako subjekt prostredníctvom manifestácie pravdy o sebe, čo umožní zvýrazniť aktívnu stránku konštitúcie subjektivity. K analýze konštitúcie subjektivity z perspektívy subjektivácie dochádza Foucault až skrz historicko-kritické analýzy konfesionalnej praxe v západnej spoločnosti, ktorá si zároveň vyžaduje čiastočné pozmenenie metódy skúmania. Režim pravdy vyznačuje modalitu, akou sa jedinec vzťahuje k pravde o sebe, ale zároveň môže slúžiť ako kritický nástroj, ktorý umožňuje jedincovi túto modalitu spochybníť vzhľadom na jej historický a nahodilý charakter a rozvinúť odlišné formy subjektivácie.

Než pristúpim k výkladu tohto konceptu z hľadiska procesu subjektivácie, je potrebné prvotne upriamiť pozornosť na analýzu mocenských vzťahov a disciplinárnych aparátov, v rámci ktorých sa Foucault zameriava na procesy subjekcie a objektivácie individua. V prvej polovici 70-tych rokov upriamuje pozornosť na spôsob, akým jedinec vstupuje do hier pravdy vedeckého diskurzu a kontrolných inštitúcií, ktoré uplatnením určitých donucujúcich praktík vnucujú jedincovi konkrétnu identitu a činia z neho subjekt. Foucault v tomto období rozvinie koncept mocenských vzťahov, ktorý umožňuje pristúpiť k produkcii subjektivity z dvoch perspektív. Ak sa napríklad opýtame, akým spôsobom sa historicky ustanovuje naša skúsenosť so šialenstvom, ako sa ustanovila psychiatrická prax ako medicínsky legítimna skúsenosť, alebo ako šialenstvo vstupuje do tejto hry pravdy definovanej medicínskym vedením, tak na jednej strane odhalíme objektiváciu šialenca ako produkt donucovacieho mechanizmu

psychiatrickej praxe, a na strane druhej subjekciu jedinca, ktorý sa prostredníctvom jemu vnucovaných praktík konštituuje ako šialený subjekt.

Nasledujúca kapitola podáva stručný výklad Foucaultových analýz mocenských mechanizmov, primárne s ohľadom na spôsob, akým sa vzťahuje k problematike režimov pravdy a subjektivity. Zámerom práce nie je podať vyčerpávajúci výklad mocenských vzťahov.⁴⁰ Kapitola sa primárne sa zameriava na vyznačenie posunu od modelu *moc-vedenie* (moc - odpor voči moci) k modelu *gubernmentality* (riadenie-kontra-riadenie), s ohľadom na zmeny v prístupe k subjektivite.

⁴⁰ K tomu viz napríklad: 1) Foucault. *Vůle k věděni, Dějiny sexuality I.* 1999. str. 108-120. 2) Foucault. *Dozerať a trestať.* 2004. str. 21-35., 3) Foucault. *Subjekt a moc.* In. Foucault. *Myšlení vnějšku.* 1996. str. 195-226. alebo 4) Dreyfus, Rabinow. *Genealogie moderního individua.* In: *Michel Foucault. Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky.* 2002. str. 167-311.

3. Pravda a Moc

3.1 Moderné technológie moci a vedenia

Upriamenie pozornosti na genealógiu mocenských mechanizmov západných spoločností a analýzu governmentality ponímajú niektorí interpretátori ako prerušenie projektu dejín pravdy, ku ktorému sa Foucault s určitými obmenami navráti až v 80-tych rokoch. K takémuto záveru dochádza napríklad Timothy Reyner, podľa ktorého u Foucaulta od roku 1974 absentuje explicitné hlásenie sa k projektu dejín pravdy.⁴¹ Rozvinutie konceptu mocenských vzťahov sa však neustále koncentruje na problém vzťahu medzi subjektivitou a pravdou. To je zrejme predovšetkým z Foucaultovej analýzy dispozitívov psychiatrie, sexuality či trestno-právnej praxe, ktoré produkujú pravdu o subjekte a zároveň činia zo subjektu miesto vypovedania pravdy.

Dočasné prevládnutie analýzy mocenských mechanizmov je preto potrebné stále ponímať na pozadí tohto počiatočného projektu. Namiesto prerušenia možno nanajvýš hovoriť o tom, že tento projekt ustupuje čiastočne do úzadia v druhej polovici 70-tych rokov. V tomto období Foucault nahrádza model *vedenie-moc* za efektívnejší model *governmentality*, ktorý posluží ako trans-historický nástroj skúmania spôsobov riadenia individua západných spoločností, skrze manifestáciu pravdy.⁴² V rámci tohto “prechodného” obdobia rozpracuje komplexnú schému vzájomne sa podmieňujúcich vzťahov medzi mocou a vedením, ktoré produkujú režimy pravdy súvisiace s vedami o človeku a modernými technológiami moci.⁴³ Analýzu mocenských vzťahov tak treba uchopiť v úzkom vzťahu k tomuto počiatočnému projektu, ktorá ho umožní plne rozvinúť.

⁴¹ Timothy Rayner. *Foucault, Heidegger, and history of truth*, In: *Foucault and philosophy*. 2010. str. 65-66.

⁴² Foucault, *Leçon du 9 janvier 1980*. In: *Du gouvernement des vivants. Cours au Collège de France- 1979-1980*. 2012. str. 13.

⁴³ Vzájomnú spätosť týchto dvoch projektov vystihuje samotné slovné spojenie “režim pravdy”, ktorým chce Foucault zdôrazniť, že pravda je vždy vo vzťahu k politike, k mechanizmom moci, ktoré ju produkujú a zároveň skrze ňu pôsobia.

Foucaultova historicko-kritická analýza protikladu pravda/nepravda zo začiatku 70-tych rokov anticipuje represívnu hypotézu, čím pri rozvíjaní dejín pravdy západnej spoločnosti zdôrazňuje predovšetkým ich obmedzujúcu a vylučujúcu funkciu. Až v priebehu nasledujúcich prednáškových kurzov rozvinie pôvodne nietzscheánsky koncept vôle k vedeniu do podoby recipročného vzťahu medzi vedením a mocou, ktorý bližšie špecifikuje metodologický rámec historicko-kritických analýz a zvýrazní produktívnu stránku mocenských vzťahov.⁴⁴ Vstup vzťahu moc-vedenie do Foucaultových štúdií otvára priestor pre analýzu dispozitívov, ktoré predstavujú novú oblasť skúmania, zahŕňajúcu diskurzívne aj nediskurzívne praktiky zároveň. Metodický nástroj historicko-kritickej analýzy v podobe vzťahu vedenie-moc rozvíja v opozícii k analýze reprezentácií, a to simultánne v dvoch smeroch. V prvom rade voči predstave dominantnej ideológie, ktorá sa nedokáže odpútať od filozofického modelu vedenie-pravda a sa kladie do opozície voči moci. V druhom rade voči analýze reprezentácií v zmysle obsahu, pravidla, či formy vedenia, ktoré sú uchopené ako kritérium pravdy.⁴⁵

Naproti tomu historická analýza komplexných vzťahov medzi vedením a mocou stojí proti univerzálnym nevyhnutnostiam, dokáže suspendovať významovú rovinu protikladu pravda/nepravda a nekladie vedenie do opozície voči moci. Politika pravdy, ktorá kladie dôraz na vzájomnú závislosť moci a vedenia obracia tradičné filozoficko-právne teórie moci naruby. Adekvátne porozumenie Foucaultovho prístupu k skúmaniu moci vyžaduje opustenie zostupnej analýzy filozoficko-právnych konceptov, ktoré pracujú s inštitucionálnymi a legálnymi modelmi moci. Namiesto zostupnej analýzy moci, na čele so suverénom v podobe štátu ako najvyššej mocenskej inštancie, je naopak potrebné zachytiť tie najnenápadnejšie prejavy moci na hranici jej výkonu a presadiť v rámci historicko-kritických analýz súčasnosti mikrofyziку moci.⁴⁶

“Bezспорu je nutné být nominalistou: moc není instituce, není to struktura, není to ani nějaká síla, kterou by byli někteří vybaveni, je to jméno, které přisuzujeme

⁴⁴ Harcourt. *Situation au cours*. In: *La société punitive. Cours au Collège de France. 1972-1973*. str. 290-291.

⁴⁵ Foucault. *Leçon du 5 janvier 1983*. In: *Le gouvernement de soi et des autres. Cours au Collège de France. 1982-1983*. 2008. str. 4-5.

⁴⁶ Viz. Foucault. *Dozerať a trestať*. 2004. str. 31-33.

komplexní strategické situaci v dané společnosti.” (Foucault. *Vůle k věděni, Dějiny sexuality I*. 1999. str. 109.)

Foucaultov príklon k nominalizmu spočíva v úsilí vymedziť sa voči analýzam, ktoré vychádzajú z všeobecne prijímaných predstáv a zamerať sa na historicko-kritickú analýzu konkrétnych praktík, na to, čo sa robilo a hovorilo, čo umožní odhaliť vzácnosť a nahodilosť historickej udalosti.⁴⁷ Mikrofyzika moci umožňuje zachytiť mnohonásobné prejavy moci, ktoré sú lokalizované v najnepatrenejších oblastiach života subjektov. Moc je potrebné vždy chápať len v jej aktualite, ako asymetrický a reverzibilný vzťah síl. Nejde ani tak o teóriu moci, ako skôr o analýzu mocenských vzťahov, ktoré sú základom existencie sociálnej štruktúry ako takej.⁴⁸ Uprednostnenie modelu mikrofyziky moci namiesto filozoficko-právnych modelov umožní explikovať spôsoby ovládania indivíduí v modernej spoločnosti, ktoré sa podľa Foucaulta rozchádzajú s modelom suverenity v podobe štátu. Neexistuje jedno mocenské centrum, ale multiplicita rôznych silových ohnísk, ktoré na seba navzájom pôsobia. Moc tým pádom prestupuje sociálnymi vzťahmi na všetkých úrovniach. Z konceptu mocenských vzťahov, v opozícii k politicko-právnym teóriám moci zároveň vyplýva, že odpor voči moci neustanovuje vzťah externality, ale oba momenty sú integrálnou súčasťou vzájomného pôsobenia mocenských síl.⁴⁹

Účelom rozvinutia konceptu mocenských vzťahov je pokus o historicko-kritickú analýzu rôznych oblastí skúsenosti západných spoločností ako je šialenstvo, kriminalita či sexualita. Ak uprednostníme mocenské vzťahy pred teóriou suverenity, rušíme tým aj zvrchované postavenie fundujúceho subjektu v rámci analýz konštitúcie skúsenosti. Archeo-genealogické analýzy, ktoré zohľadňujú toto nové chápanie moci, vykážu subjekt ako produkt vzájomnej súhry moci a vedenia. Spôsoby konštitúcie subjektu sú vždy späté s určitým režimom pravdy, udávajúcim praktiky, ktoré na seba jedinec uplatňuje. Subjekt nestojí vis-à-vis moci, ale je naopak jej dôsledkom. Mocenské vzťahy subjekt konštituuju, ale

⁴⁷ Veyne. *Foucault, jeho myšlení, jeho osobnost*. 2015. str. 22.

⁴⁸ Foucault. *Subjekt a moc*. In. *Myšlení vnějšku*. 1996. str. 222.

⁴⁹ Foucault. *Vůle k věděni, Dějiny sexuality I*. 1999. str. 112-113.

zároveň sú to práve subjekty, ktoré udržujú mocenské vzťahy v ich aktualite – subjekty sú účinkami a prenášačmi moci.

Analýza moderných technológií moci pozostáva z vymedzenia dvoch vzájomne sa podmieňujúcich strategických foriem, ktoré si jedinca podmaňujú. Na jednej strane je to analýza disciplinárnej moci - *politckej anatómie tela* ako užitočného a formovateľného stroja. Na druhej strane stojí totalizujúca forma moci - *bio-politika populácie*, regulujúca pomer natality a mortality, dĺhovekosti, zdravia vzhľadom na ekonomicko-politické zámery.⁵⁰ Vzájomné pôsobenie týchto dvoch mocenských stratégií označuje pojem *biomoc*. Biomoc si nepodrobuje jedinca pod hrozbou smrti, ale starosťou o život, neukladá na jedinca zákon, ale normu, ktorú regulujú medicínske, právne, pedagogické dispozitívy.

Pri historicko-kritickej analýze týchto mocenských technológií sa zdá, že Foucault redukuje pojem subjektu na telo. Ústredná rola tela má zdôrazniť tú formu moderného subjektu, ktorú konštituuje biomoc prostredníctvom normalizačných účinkov vedeckých právd. Avšak analýza mocenských mechanizmov, ktoré primárne pôsobia na telo, umožňujú Foucaultovi realizovať genealógiu humanitných vied. Poslušné a podrobené telo, ktorú produkuje táto sofistikovaná normalizačná technológia moci, nedefinuje subjektivitu ako takú a z hľadiska celkového rámca Foucaultových genealogických analýz predstavuje len jednu časť komplexných vzťahov medzi mocou a vedením, ktorý formuje podmienky konštitúcie rôznych foriem subjektivít.

3.1.1 Subjekcia ako korelát objektivácie

Foucault nestráca zo zreteľa analýzy normalizačnej moci a technológie dominancie ani v etickom období, keď sa zameriava na skúmanie technológií seba samého. Presun dôrazu na procesy subjektivácie a vzťah k sebe samému možno ponímať ako kritickú odpoveď na donucujúce mechanizmy moci a režimy pravdy, ktoré činia z individua podriadený subjekt. V tomto ohľade je adekvátnejšie prísť k analýze procesov subjekcie a objektivácie jedinca z hľadiska neskorších Foucaultových vyjadrení o svojich štúdiách, ktoré nám sprostredkujú ucelenejší obraz.

⁵⁰ *Tamže*, str. 162-163.

Ak zoberíme vážne Foucaultovo tvrdenie, že sa jeho myslenie vždy koncentrovalo na problém subjektivity, bolo by nesprávne vyvodiť záver, že sa pokúšal formulovať teóriu subjektu. Genealógia moderného subjektu stojí proti akýmkoľvek zovšeobecneniam a trans-historizmom, čo v rámci historicko-kritickej analýzy znamená zamerať sa na podmienky možnosť konštitúcie rôznych foriem subjektivít. V kontexte skúmania normalizačnej moci musíme porozumieť produkcii podmaneného subjektu len ako jednej z foriem subjektivity, ktorá je príznačná pre našu skúsenosť, no nie je jediná. Z tohto hľadiska je potrebné ponímať analýzy disciplinárnej moci a s ňou spojenú produkciu subjektov v rámci ucelenejšieho projektu vzťahu subjektivity a pravdy.

Foucault odmieta fenomenologický subjekt, ktorý by bol základom a zdrojom vedenia, zmyslu a hodnoty a kladie si otázku, ako je subjekt a jeho skúsenosť historicky konštituovaná skrze režimy pravdy, technológie moci a technológie seba samého.⁵¹ Subjekt nie je nikdy daný ako východisko, ale vždy ako produkt exteriority, tj. pôsobenia mocenských mechanizmov a režimu pravdy. Platí to aj pre neskorého Foucaulta, kde sa subjekt dostáva jasne do popredia, ale nikdy nie ako subjekt introspekcie. Aj sebaopoznanie v podobe introspekcie je spojené so systémom vonkajšej kontroly. Apriórny subjekt poznania je len historický konštrukt, ktorý však v rámci prevládajúceho režimu pravdy vedecko-filozofického diskurzu nadobudol univerzálny status. Model historicko-kritických analýz režimov pravdy v podobe vzťahu *moc-vedenie* umožňuje Foucaultovi zamerať sa primárne na spôsoby objektivácie indivídií v rámci skúmania normalizačného mocenského mechanizmu moderných spoločností západu. Korelátom objektivácie indivídua je subjekcia, produkcia podriadeného indivídua. Skúmanie týchto dvoch procesov je späté s genealógiou vedeckého poznania o človeku, ktoré si človeka berie za objekt svojho skúmania a poznatky, ktoré pokladá za objektívne a univerzálne. Spätosť mocenských mechanizmov s vedami o človeku produkujú zároveň konkrétne podoby subjektivity. Foucault bude tento proces subjekcie moderného indivídua skúmať z dvoch hlavných perspektív:

“Existují dva významy slova “subjekt”: být podřízený někomu jinému skrze kontrolu a závislost, a být svázán se svou vlastní identitou prostřednictvím vědomí nebo

⁵¹ Oksala, *Foucault on freedom*, 2005. str. 104.

sebepoznání. Oba významy jsou formou moci, jež dobývá a podřizuje.“ (Foucault. *Subjekt a Moc*. In: *Myšlení vnějšku*. 1996. str. 202.)

Dva zmienené významy podriadenia individua preberiem separovane s ohľadom na to, ako sa chronologicky objavili vo Foucaultových štúdiách. Nasledujúci oddiel približuje dispozitív disciplinárnej moci a spôsob podriadenia skrze kontrolné mechanizmy. V podkapitole 3.3 sa zameriam na historickú analýzu konfesionalnej praxe, ktorá predstavuje jeden z kľúčových momentov obratu k analýze procesov subjektivácie.

3.1.2 Disciplinárny aparát psychiatrie

V prednáškovom kurze *Le pouvoir psychiatrique* (1973-1974) popisuje Foucault terapeutickú prax slávneho psychiatra Francois Leureta, ktorý využíval ako súčasť liečby šialenstva určitý počet mocenských stratégií. Tieto taktiky a stratégie zohrávali principiálnu rolu pre konštitúciu psychiatrického vedenia v rámci proto-psychiatrickej praxe. Prvým z nich je ustanovenie mocenskej nerovnováhy, ktorá narušuje reciprocitu medzi lekárom a pacientom. Druhým je reč v rámci terapie, ktorá pôsobí ako nátlakový mechanizmus, za účelom vpísať do tela šialenca opakovanými úkonmi poslušnosť na základe série externe uložených príkazov. V tomto prípade nemožno hovoriť o dialógu v pravom slova zmysle, vzhľadom k tomu, pretože Leuret svojmu pacientovi neukazuje chybnosť jeho presvedčení, tj. nejde o obrat omylu k pravde. V rámci tohto pomerne obšírneho výkladu donucujúcich praktík zaujme Foucaulta obzvlášť ten posledný z nich - akt vyznania.

Z Leuretovej praxe uvádza príklad ľadovej sprchy za účelom prinútiť pacienta (ktorý prežíval delírium o sexuálnej nadradenosti a všetkých okolo seba pokladal za subjekty opačného pohlavia) verejne vyznať svoje šialenstvo:

“Leuret fait passer Dupré sous la douche, Dupré se débat, fait réapparaître ses thèmes délirants, et dit: “En voilà une qui m’insulte! - Une?” Dit Leuret, et, à ce moment-là, il lui dirige violemment la douche, reconnaisse que c’est bien là une conduite d’homme, et “il finit par convenir que c’est un homme”. Donc, déséquilibre rituel du pouvoir.” (Foucault. *Leçon du 19 décembre 1973. Le pouvoir psychiatrique.1973-1974*. 2003. str. 149)

Keď Foucault tento príklad uvádza počas prednáškového kurzu *Le pouvoir psychiatrique (1973-1974)*, na pozadí historicko-kritickej analýzy stojí problém vzťahu medzi aparátom disciplinárnej moci a režimom pravdy, ktorý umožní konštitúciu a legitímáciu proto-psychiatrickej praxe. Prednáškový kurz, venovaný ustanoveniu dispozitívu psychiatrie, možno začleniť do korpusu Foucaultových štúdií, zaoberajúcimi sa vedeckými disciplínami, ktoré produkujú určité vedecké poznanie o človeku (psychiatria, kriminológia,..). Foucault sa sústreďí na historickú analýzu vedeckých disciplín za účelom vypátrať inštitucionálne a diskurzívne praktiky, na ktorých tieto vedy vyvstávajú. Psychiatrický ústav na čele s Leuretovými terapeutickými praktikami tak poníma ako dispozitív moci, ktorý vytvára priestor pre konštitúciu určitého režimu pravdy. Tento režim pravdy autorizuje vylúčenie šialenca a legitímizuje praktiky a diskurzy psychiatrického ústavu. Ustanovený vzťah nie je nikdy mocensky vyrovnaný, nejde o to ukázať pacientovi nesprávnosť jeho presvedčení, ale vnútiť mu identitu šialenca, s ktorou sa má stotožniť.

“Il se constitue un certain corpus biographique établi de l'extérieur par tout le système de la famille, de l'emploi, de l'état civil, de l'observation médicale... La vérité n'est jamais en jeu entre le médecin et le malade. Ce qui est donné d'abord, c'est la réalité biographique du malade, instaurée une fois pour toute, et à laquelle, il doit s'identifier s'il veut guérir.” (Foucault. *Leçon du 19 décembre 1973*. In: *Le pouvoir psychiatrique 1973-1974*. 2003. str. 159-161.)

Performatívny akt vyznania, ktorý si Leuret od svojho pacienta vynucuje, je mocenskou stratégiou, produkujúcou šialený subjekt. Manifestácia pravdy v prvej osobe, tj. akt vyznania, je technológiou donucovania, ktorá pripútava individuum k určitému typu identity uloženého naň zvonku. Zámerom uplatnenia tejto technológie je, aby sám subjekt uznal jemu vnucovanú identitu za svoju vlastnú a explicitne ju formuloval v prvej osobe. Avšak vyznanie nie je len technikou uloženou na jedinca zvonku, ktorého účinky sú obmedzené na produkciu určitého diskurzu pravdy. V rámci dispozitívu psychiatrie je vyznanie analyzované len ako donucujúca prax, v ktorej je pravda na subjekt “uvalená” zvonku a on ju musí len potvrdiť.

Keď Foucault naráža na technológiu vyznania v roku 1973 v rámci psychiatrickej praxe, uvedomuje si jej historickú význačnosť, avšak nedokáže ju dostatočne zdôvodniť.⁵² K tomu potrebuje čiastočne pozmeniť perspektívu, ako uvádzajú Dreyfus a Rabinow, z genealógie moderného individua ako *objektu* na genealógiu moderného individua ako *subjektu*. V nasledujúcej podkapitole vyzdvihnem do popredia technológiu vyznania, okolo ktorej sa koncentrovala analýza konštitúcie skúsenosti sexualita vo *Vôli k vedeniu*.⁵³ Domnievam sa, že analýza praktík spovede a rozvinutie modelu riadenia individua predstavujú podstatné momenty, ktoré Foucaulta privedú k skúmaniu technológii seba samého. Analýza praxe vyznania pravdy o sebe (*aveu*) v kombinácii s konceptom riadenia individua poukazujú na iniciatívu subjektu, ktorú Foucault od kurzu *Du gouvernement des vivants* pojme ako proces subjektivácie.⁵⁴

3.3 Praxe vyznania

Jeden z hlavných problémov, ktorý vyznačuje orientáciu genealogických analýz moderného subjektu, možno sformulovať do otázky: Ako došlo k tomu, že sa v dejinách západných spoločností pravda vpísala do individua a viedla ku konštitúcii subjektivity, ktorá si vzťah k pravde ustanovuje na základe interiority? Od tohto momentu sa dejiny pravdy budú javiť ako plodná oblasť skúmania genealógie moderného subjektu z dvoch dôvodov. Prvým z nich je organizácia vedenia o človeku, ktorá má v západnej kultúre tendenciu organizovať sa okolo foriem, ktoré sú viac-menej vedecké (humanitné vedy). Druhým je povinnosť subjektu vypovedať o sebe pravdu a konštituovať sa ako objekt poznania pre seba samého a pre druhých zároveň.⁵⁵

⁵² Foucault. *Leçon du 19 décembre 1973*. In: *Le pouvoir psychiatrique. Cours au Collège de France. 1973-1974*. 2003. str. 158.

⁵³ Viz Foucault. *Scientia sexualis*. In: Foucault. *Vůle k věděni. Dějiny sexuality I*. 1999. str. 61-87.

⁵⁴ Foucault zvykne v priebehu jednotlivých prednáškových kurzov používať striedavo pojmy *confession* (spoveď) a *aveu* (vyznanie) ako významovo ekvivalentné.

⁵⁵ Foucault. *Subjectivity and truth*. In: *About the beginning of the hermeneutics of the self, Lectures at Dartmouth College 1980*. 2016. str. 23.

“Neboť doznání je rituálem diskursu, v němž je subjekt, který mluví, rovněž subjektem výpovědi, je to také rituál, který se plně odvíjí od vztahu k moci, neboť člověk se nepřiznává bez, alespoň virtuální přítomnosti partnera, jenž není prostým účastníkem hovoru, nýbrž instancí, která vyžaduje doznání, ukládá je, oceňuje je a zasazuje se o odsouzení, potrestání, prominutí, útěchu, či usmíření,...je to rituál v němž již samo vyslovení produkuje nezávisle na svých vnějších důsledcích u toho, kdo je vyjadřuje, niternou proměnu: vrací nevinnost, vykupuje, očišťuje, zbavuje chyb, osvobozuje, je příslibem spásy.” (Foucault. *Vůle k vědění, Dějiny sexuality I.* 1999. str. 73.)

Technológia spovede má v našej spoločnosti dlhú históriu, predstavuje jeden z hlavných mocenských rituálov, ktoré produkujú pravdu o subjekte. Spätosť subjektivity a pravdy, ktorú konštituuje človek západu prostredníctvom hermeneutiky túžby, je natoľko zakorenený v našej spoločnosti, že sa jedinec domnieva nachádzať v aplikácii praktík vyznania spôsobu oslobodenia/terapie/spásy. Podľa Foucaulta však musíme zamerať pozornosť na to, akým spôsobom nás tento ustanovený vzťah medzi subjektivitou a pravdou pripútava ku konkrétnej identite, ktorá je preniknutá mocenskými mechanizmami biomoci. Technológia vyznania sa podľa Foucaulta natoľko rafinovane inkorporovala z pôvodne kresťanských inštitúcií do tiel moderných indivíduí, že ju neponímajú ako mocenskú stratégiu, ktorej zámerom je subjekcia jedincov. Forma subjektivity, ktorá sa konštituovala na základe kresťanských praktík spovede, predurčila podľa Foucaulta formu subjektivity moderného indivídua, nakoľko tieto praktiky prevzala moderná forma vládnutia prostredníctvom dispozitívu psychiatrie, či trestno-právnych inštitúcií.

Táto individualizujúca a zároveň totalizujúca forma moci dokáže efektívne pôsobiť, len ak samu seba do značnej miery maskuje.⁵⁶ Ako jeden z taktických nástrojov, ktorý umožňuje tejto moci nenápadne pôsobiť, je protiklad pravdy a moci. Vyznanie pravdy o sebe je tak späté s určitou formou oslobodenia a transformácie seba samého, a akýkoľvek vpád moci by tento proces oslobodenia narušil. Foucaulta zaujímajú predovšetkým konfesijné vedecké disciplíny, ako psychiatria, medicína, či kriminológia, ktoré hromadia pozitívne poznatky o subjekte prostredníctvom praxe vyznania. Vyznaním pravdy o sebe samom jedincovi zároveň sľubujú určitú formu oslobodenia - spasenia. Analýza

⁵⁶ Foucault, *Vůle k vědění, Dějiny sexuality I.* 1999, str. 102.

konfesionalnej praxe je v rámci prvého zväzku *Dejín sexuality* stále ponímaná z hľadiska problému, prostredníctvom akých typov diskurzu vypovedáme pravdu o subjekte. Takto nastolený problém, skúmaný na pozadí konštitúcie skúsenosti sexuality na technológiách spovede, vyznania a svedomia. Dôležitým posunom pri skúmaní týchto praktík vyznania je pozmenenie výkladového modelu *moc-vedenie* za model *riadenia (conduite)* individua. Od 80-tych rokov začína Foucault analyzovať formy *alethurgie*, akty, v ktorých sa jedinec vo svojej výpovedi konštituuje ako subjekt diskurzu pravdy. Historicko-kritické analýzy manifestácie pravdy v podobe vyznania (*aveu*) dovádzajú Foucaulta k novej oblasti skúmania v podobe technológií seba samého.

Je nutné podotknúť, že mocenské technológie a technológie seba samého nepredstavujú pre Foucaulta dve separované oblasti skúmania. Historicko-kritická analýza subjektivity si naopak vyžaduje preskúmať bod, v ktorom sa tieto technológie vzájomne pretínajú. Než obrátim pozornosť na technológie seba samého, je najprv potrebné definovať miesto stretu týchto dvoch technológií - governmentality.⁵⁷

3.4 Governmentalita a riadenie individua

Paralelne s historicko-kritickou analýzou spovedných praktík sa do popredia dostáva model riadenia individuí, ktorý bude sprevádzať Foucaultovo myslenie až do konca. Koncept governmentality predstavoval od začiatku skôr rozšírenie pôvodného modelu analýz moc-vedenie, čo umožnilo presmerovať analýzu mocenských vzťahov na úroveň moderného štátu, ktorý do seba inkorporoval mocenskú techniku kresťanského pastorátu.⁵⁸ Až neskôr Foucault koncept riadenia (*conduite*) re-definuje do obsirnejšej podoby ako *súbor jednaní pôsobiacich na možné spôsoby jednania*. Pojem riadenia v sebe zahŕňa dva

⁵⁷ Foucault. Subjectivity and truth. In: *About the beginning of the hermeneutics of the self, Lectures at Dartmouth College 1980*. 2016. str. 25-26.

⁵⁸ Problematiku governmentality rozoberám len do tej miery, nakoľko úzko súvisí s etickým obdobím Foucaultovho myslenia. Prednášky venované bio-politike a liberalizmu moderného štátu ponechávam stranou.

významy: i) riadiť správanie ostatných prostredníctvom viac-menej prísnych technológií donucovania, ii) riadiť sa vo viac-menej otvorenom poli možností.⁵⁹

Práve tento dvojaký význam pojmu *conduite* umožňuje zamerať pozornosť nie len na spôsoby, akými možno riadiť jedincov, respektíve na spôsoby, ktorými sú títo jedinci riadení, ale aj na možnosti riadenia seba samého vo viac-menej otvorenom poli možností. Model governmentality umožňuje prepojiť politickú rovinu analýz mocenských vzťahov s rovinou etickou. Riadenie správania jedincov nie je priamym pôsobením na ich konanie prostredníctvom nátlakových mechanizmov, ale skôr usmerňovaním možných spôsobov, akými môžu jednať, čo si vyžaduje nevyhnutný predpoklad slobody. Znamená to, že Foucault opúšťa model moc-vedenie z predchádzajúcich štúdií a pripúšťa subjektu určitú mieru slobody? Domnievam sa, že do určitej miery áno.⁶⁰ Uprednostnenie konceptu riadenia umožňuje pripustiť subjektu relatívnu autonómiu, čo analýza praxí donucovania z perspektívy vzťahu moc-vedenie prehliadala. Tento predpoklad slobody je však potrebné v kontexte analýz riadenia individua bližšie špecifikovať. Po prvé, sloboda nie je protikladom moci. Výkon moci v podobe vládnutia naopak slobodu individuí predpokladá. Vždy majú možnosť voliť si z vopred štruktúrovaného poľa možností a toto pole zahŕňa aj možnosť odporu, respektíve kontra-riadenia. To nás privádza k druhému bodu, riadenie a kontra-riadenie sa vzájomne podmieňujú, vzájomne na seba pôsobia a usmerňujú, rozširujú či obmedzujú toto pole možných spôsobov, akým sa individua môžu riadiť. A po tretie, sloboda neprináleží subjektu ako jeho bytostný atribút a nie je ani transcendentálnou podmienkou mravného konania.

Foucault neponíma autonómiu subjektivity jednoznačne. V priebehu pôsobenia na Collège de France je možné identifikovať viacero možných spôsobov, akým slobodu individua poníma. Na jednej strane predpokladá určitú mieru autonómie v možnosti riadenia sa individua, ale zároveň predpokladá aj inú formu slobody, ktorá pre neho bola ústrednejšia - sloboda produktívneho odporu. Nezačína nakoniec sloboda práve tam, kde sa cítime najviac bezmocní? Na hranici nemožnosti, ktorá nás núti prejavíť odpor, zmeniť postoj a rozohrávať nové

⁵⁹ Foucault, *Subjekt a moc*. In: *Myšlení vnějšku*. 1996. str. 216.

⁶⁰ Viz. Foucault. *Leçon du 9 janvier 1980*. In: *Du gouvernement des vivants. Cours au Collège de France. 1979-1980*. 2012. str. 13.

spôsoby riadenia? Sloboda odporu však nie je nikdy stabilizovaná, predstavuje ustavičnú výzvu k transformácii bytia subjektu.

Tematizáciu odporu voči moci, kontra-riadenia či subjektu kritiky, ktorá sa v týchto podobách sukcesívne objavuje vo Foucaultovom myslení v 70-tych rokoch, možno ponímať ako úsilie znovu premyslieť koncept subverzie, charakteristický pre rané spisy venované literatúre. Forma rezistencie voči spôsobom podriadenia subjektivity predstavuje integrálnu, ale zároveň aj najproblematickejšiu časť Foucaultových štúdií. Tento problém možno sformulovať do otázky: ak je subjekt historicky konštituovaný v rámci komplexných vzťahov medzi mocou a vedením, ak je vždy produktom týchto vzťahov, ako je možné, aby bol na týchto vzťahoch aspoň relatívne nezávislý? Táto otázka sa stáva o to naliehavejšou, ak zoberieme do úvahy pojem subjektívácie, ktorý Foucault rozvíja od 80-tych rokov.

Koncept mocenských vzťahov formulovaný v prvej polovici 70-tych rokov predpokladá síce možnosť odporu, ale nanajvýš v negatívnej podobe de-subjekcie. Odpor môže byť produktívny len vtedy, ak vytvára nové oblasti možných spôsobov riadenia. Produktívna stránka odporu, ktorá si vyžaduje určitú iniciatívu subjektu sa objavuje až s rozvinutím modelu riadenia indivíduí. Foucault musí predpokladať subjekt s relatívnou nezávislosťou na mocenských mechanizmoch,⁶¹ aby bol schopný kritickej seba-reflexie a etickej práce na sebe samom.⁶² Idea subjektu kritiky sa pokúša odpovedať na problém vnucovaných spôsobov riadenia v podobe *nebyť riadený určitým spôsobom*, ale zároveň kladie požiadavku vynájsť nové spôsoby riadenia subjektivity. V priebehu 80-tych rokov nachádza Foucault určitú formu rezistencie voči vnucovaným spôsobom riadenia práve v rozvinutí modality vzťahu subjektivity k pravde, ktorá nie je spätá s pozitívnym a normalizovaným obrazom subjektu, ktorý produkujú vedy o človeku. V

⁶¹ To však neznamená, že sa vymaňuje z mocenských vzťahov. Mocenské vzťahy predstavujú pre Foucaulta základnú rovinu popisu pôsobenia indivíduí na seba navzájom, tj. vzťahy vo veľmi širokom zmysle, medzi rodičom a dieťaťom, medzi partnermi, medzi profesorom a študentom,... Viz. Foucault. *Etika starostlivosti o seba samého jako prax slobody*. In. *Moc, subjekt a sexualita*. 2000. str.143-144.

⁶² Oksala, *Foucault on freedom*, 2005, str. 165.

nasledujúcej kapitole sa pokúsim objasniť, za akých okolností začne Foucault podnikat' exkurzy do antiky a zasadím ich do celkového kontextu dejín pravdy.

4. Subjektivácia: Pravdou proti moci

Problém konštitúcie subjektivity vo vzťahu k pravde nestráca Foucault zo zreteľa ani v 80-tych rokoch, naopak, z perspektívy historických analýz *technológií seba samého* sa stáva naliehavejším. Aj keď uvedený problém pretrváva, dochádza k čiastočnej re-formulácii otázky, ktorá otvorí celú novú oblasť skúmania subjektivity: Ako sa subjekt vzťahuje k pravde o sebe samom? Akú má skúsenosť seba samého vo svetle určitých diskurzov, ktoré v danej spoločnosti cirkulujú a sú považované za pravdivé?⁶³

Foucaultove exkurzy do antiky a raného kresťanstva odhaľujú odlišné spôsoby, akými si jedinci zjednávajú prístup k pravde o sebe, než prostredníctvom vedeckého režimu pravdy. Technológie seba samého možno ponímať ako súbor praktík, ktoré jedinec nachádza vo svojej kultúre a ktoré mu sprostredkujú určité formy „seba-porozumenia“. V rozličných epochách nadobúdajú tieto technológie rozličné formy, akým sa môže jedinec k sebe vzťahovať, respektíve ako môže na seba samého pôsobiť. Predpokladajú určitú prácu, asketickú činnosť, ktorú musí na sebe jedinec vykonať, aby získal prístup k pravde o sebe. Prítomnosť askézy predznamenáva odlišný mód vzťahovania sa k pravde, odlišný režim pravdy, ktorý v rámci tejto práce budem nazývať *asketický režim pravdy*.

Vzhľadom k tomu, že štúdie venované exkurzom do antiky sú tematicky pomerne obsažné, záverečná kapitola sa pokúsi osvetliť len základné momenty, ktoré umožnia objasniť vzťah medzi subjektivitou a pravdou. Prácu zakončím krátkym návratom k problému parrhésie a rétoriky, ktorý som uviedla v druhej kapitole. Domnievam sa, že na pozadí štúdií parrhésie sa sprítomňuje jedna z Foucaultových dlhodobých intencií, ktorú možno sformulovať do otázky: Môže subjekt prostredníctvom ustanovenia špecifického vzťahu k pravde o sebe vzdorovať prevládajúcim spôsobom vládnutia? Túto otázku ponímam ako pokus podať kritickú odpoveď na doterajšie genealogické analýzy produkcie modernej subjektivity. Analýzy konštitúcie subjektivity vo vzťahu k pravde je tak možné uchopiť ako východiskový bod diagnostickej roviny modernej subjektivity, a

⁶³ Foucault, *Leçon du 7 janvier 1981*. In: *Subjectivité et vérité. Cours au Collège de France. 1980-1981*. 2014. str. 13.

zároveň aj ako miesto rezistencie voči vnucovaným formám subjektivity v podobe rozvinutia produktívneho odporu.

Než pristúpim k Foucaultovým prednáškam o parrhésii, pokúsim sa s ohľadom na metodologické východisko práce ukázať, akým spôsobom sa myslenie neskorého Foucaulta vzťahuje k predchádzajúcim štúdiám.

4.1 Režimy pravdy: Od diagnózy ku kritike

Historické exkurzy do rozmanitých foriem seba-vzťahu západnej spoločnosti sa zvyknú ponímať ako zlomový bod vo Foucaultovom prístupe k subjektivite. Foucault v priebehu 80-tych rokov začína hovoriť o možnosti vzťahu k sebe samému a rozvíjaniu praxí slobody, ktoré sú v napätí s pôvodnou analýzou produkcie modernej subjektivity. Kontinuálne čítanie prednáškových cyklov na pozadí dejín pravdy, ktoré som bližšie špecifikovala ako historicko-kritickú analýzu konštitúcie vzťahov medzi subjektivitou a pravdou, poukazuje skôr na viacero posunov, ktoré umožňujú skúmanie foriem subjektivity rozšíriť. V predchádzajúcej kapitole som vyzdvihla dva z nich: prechod od modelu moc-vedenie k modelu riadenia individua a analýzu konfesionalnej praxe. Ak upriamime v rámci prednáškových cyklov pozornosť na skúmanie konfesionalnej praxe v západnej spoločnosti, exkurzy do antiky nebudú predstavovať vo Foucaultovom myslení neočakávaný zvrät.

Všimnime si, že analýza konštitúcie modernej subjektivity prebieha od druhej polovice 70-tych rokov na pozadí historicko-kritickej analýzy konfesionalnej praxe, ktorá v rámci vied o človeku produkuje pravdu o subjekte. Foucault sa pokúša vypátrať, kedy sa táto praktika stala účinnou mocenskou technológiou riadenia individuí a za týmto účelom podniká historický exkurz až do raného stredoveku a antiky.⁶⁴ Ak dochádza k zmene prístupu k skúmaniu subjektivity, tak si to vyžaduje sama skúmaná oblasť konfesionalnej praxe, ktorú sa pokúsim uchopiť ako priesečník medzi mocenskými technológiami a technológiami seba samého.

⁶⁴ Viz napríklad 1) Foucault. *Cours du 19 février*. In: *Les anormaux. Cours au Collège de France. 1974-1975*. 1999; 2) Foucault. *Leçon du 1er mars 1978*. In: *Sécurité, Territoire, Population. Cours au Collège de France. 1977-1978*. 2004; 3) Foucault. *Leçon du 26 mars 1980*. In: *Du gouvernement des vivants. Cours au Collège de France. 1979-1980*. 2012.

V prednáškovom cykle *Du gouvernement des vivants (1979-1980)* obracia Foucault pozornosť na analýzu riadenia individua skrze spôsob, akým sa vzťahuje k pravde o sebe samom. Exkurz do ranného kresťanstva a antiky možno ponímať ako snahu odhaliť podmienky vzniku režimu pravdy (tj. modalitu vzťahovania sa subjektu k pravde o sebe), ktorý konštituuje zvnútornený a normalizovaný subjekt. Foucault však tento kurz uvádza a symbolicky aj uzatvára pozoruhodnou anekdotou zo života rímskeho cisára Septimia Severa, ktorá odráža určitý charakteristický aspekt vzťahovania sa k pravde antického sveta a dáva ho do kontrastu s kresťanským. Septimius mal na strope svojho paláca namalovanú nočnú oblohu, ktorá znázorňovala polohu súhvezdí v deň jeho narodenia. Celé toto veľkolepé stvárnenie hviezdnej oblohy reprezentovalo jeho osud, dokonca aj okolnosti jeho smrti, ktorú mal vyobrazenú v súkromných komnatách. Pravdu sveta mal vrátane svojho života zobrazenú nad hlavou, na plochom vonkajšku, z ktorého mohol čerpať pravdu o sebe.⁶⁵ Septimius ustanovuje vzťah k pravde o sebe prostredníctvom vonkajšku. Logika hlbokého subjektu, charakteristická pre kresťanskú spiritualitu, je Grécko-rímskemu svetu cudzia.

Platí to dokonca aj v prípade Platónových dialógov, v ktorých sa kladie dôraz na rolu sebapoznania a vzťah k pravde o sebe zohráva ústrednú rolu pri uskutočňovaní cnostného života:

“Vztah k pravdě je strukturální, instrumentální a ontologickou podmínkou ustavení individua jako uměřeného subjektu vedoucího uměřený život. Není epistemologickou podmínkou toho, aby se jednotlivec rozpoznal ve své singularitě toužícího subjektu a mohl se od takto zviditelněné žádosti očistit.” (Foucault, *Užívání slasti. Dějiny sexuality II.* 2003. str. 122)

Foucault v priebehu nasledujúcich prednáškových cyklov dospieva k zisteniu, že na pomedzi antického a kresťanského sveta dochádza k zmene spôsobu, akým sa jedinec vzťahuje k pravde o sebe. Táto zmena je závažná nie len pre vtedajší antický svet, ktorý s nástupom kresťanstva prechádza zásadnou transformáciou, ale aj pre modernú subjektivitu, nakoľko práve nástup kresťanského pastorátu sformuje určité podmienky jej konštitúcie. Vzťah k pravde

⁶⁵Foucault. *Leçon du 9 janvier 1980.* In: *Du gouvernement des vivants. Cours au Collège de France. 1979-1980.* 2012. str. 3-7.

je nevyhnutný pre konštitúciu subjektivity v antike, ako aj kresťanstve. Obe však rozvíjajú dve rozličné modality takéhoto vzťahu: *estetiku existencie a hermeneutiku žiadosti*. Spôsob, akým sa subjekt vzťahuje k pravde v rámci estetiky existencie, nie je založený na vyčerpávajúcom vyslovovaní myšlienok a pohnútok, ale na transformácii svojho bytia, ktorej účelom je ovládnuť seba samého či snaha o formovanie dokonalej existencie. Kresťanská spiritualita síce preberá určité asketické praktiky z antickej etiky, ale umiestňuje ich do odlišného rámca morálky správania, ktorá je orientovaná na večnú spásu a čistotu. Uvedme si príklad na asketickej praktike spytovania svedomia a riadenia individua.⁶⁶

Senecovo spytovanie svedomia v spise *De ira* spočíva na pripomínaní si pravdy v podobe opakovania určitých zákonov konania, ktorými chce riadiť svoj život.⁶⁷ Účelom vykonávania tejto asketickej praxe bolo vytvoriť dokonalý vzťah k sebe samému prostredníctvom pripomínaní si súboru pravidiel správneho konania. Kresťanská spiritualita praktiku spytovania svedomia do seba inkorporuje, ale jej účelom je logika ustavičného seba-spytovania duše. “Ja” sa stáva predmetom skúmania, nakoľko bola jeho prirodzenosť poznačená hriechnosťou a žiadostivosťou, ktorej bolo nutné sa za účelom dosiahnutia čistoty a spásy vzdať.⁶⁸ V antickej etike bol moment podriadenia druhému dôležitý k tomu, aby sa jedinec naučil riadiť seba samého, aby získal vládu nad sebou samým.⁶⁹ Vzťah závislosti na majstrovi bol v tomto prípade len dočasný a jeho účelom bolo viesť individuum k nezávislosti. S nástupom kresťanskej spirituality sa poslušnosť a podriadenie stáva permanentnou záležitosťou. Poslušnosť je cnosť, stáva sa cieľom o sebe.⁷⁰

Kresťanská morálka konštituuje výrazne odlišný vzťah k pravde založený na logike seba-spytovania duše, poslušnosti a podriadenosti druhému. V porovnaní s antickou etikou kresťanstvo rozvíja technológie seba samého

⁶⁶ Foucault. „*Omnes et singulatim*“. In: *Myšlení vnějšku*. 1996. str. 171.

⁶⁷ Foucault. *Technológie seba samého*. In: *Moc, subjekt a sexualita*. 2002. str. 201-202.

⁶⁸ Foucault. *O genealogii etiky*. In: *Myšlení vnějšku*. 1996. str. 291-292.

⁶⁹ Postačí ak si pripomenieme výchovnú rolu Sókrata v Platónových dialógoch. Sókratovská výzva k starosti o seba ustanovovala len dočasný vzťah podriadenosti, ale jej konečným účelom bolo priviesť jedinca k ovládaniu seba samého.

⁷⁰ Foucault. „*Omnes et singulatim*“. In: *Myšlení vnějšku*. 1996. str. 170.

paradoxným spôsobom. Tieto praxe síce zabezpečujú subjektu prístup k pravde, ale ich konečným účelom je zrieknutie sa seba samého.⁷¹

Foucaulta zaujme z perspektívy genealógie moderného subjektu predovšetkým technológia ustavičnej verbalizácie vlastných myšlienok, odhaľovania pravdy o sebe - *exagoreusis*.⁷² Subjekt je povinný nie len byť neustále v strehu a skúmať pôvod každej jednej pohnútky, ale zároveň ich musí verbalizovať, produkovať pravdu o sebe, ktorá neskôr nadobudne inštitucionálnu formu spovede. Foucault problematizuje predovšetkým nástup pastierskej moci, ktorá pomocou týchto pôvodne asketických praktík vytvorila komplexnú technológiu ovládania jedincov. V racionalizovanej forme prevzal tento spôsob ovládania moderný štát.

“Tato “umění existence”, tyto “techniky já” podle všeho ztratili jistou část své důležitosti a autonomie, když byly po nástupu křesťanství včleněny do výkonu pastorské moci, později pak do praktických úkonů vzdělávacího, lékařského nebo psychologického typu.” (Foucault. *Užívání slasti. Dějiny sexuality II*. 2003. str. 18-19.)

Moderná subjektivita, podrobená normalizáciou a sebazpoznaním, je podľa Foucaulta dedičom tejto hermeneutiky žiadostivca.⁷³ Práve v tomto kontexte začína stále viac orientovať pozornosť na antickú etiku a spôsoby, akými si jedinec zjednáva prístup k pravde o sebe. Estetika existencie ustanovuje odlišnú modalitu vzťahu k pravde, než aký nachádza v kresťanskej spiritualite, ktorej praktiky si následne osvojuje pastierska moc. Zatiaľ čo pastierska moc vedie k ustanoveniu vzťahu subjektu k pravde, ktorý musí byť sprostredkovaný externou inštanciou v osobe pastora, psychiatra, atď., estetika existencie ustanovuje vzťah k pravde, ktorý je imanentný životu etického subjektu a aplikáciou asketických praktík nadobúda konkrétne formy.

Popri diagnostickej rovine genealógie moderného subjektu sa začína dostávať do popredia rovina produktívnej kritiky, ktorá sa exkurzmi do antiky

⁷¹ Foucault. *Leçon du 26 mars 1980*. In: *Du gouvernement des vivants. Cours au Collège de France. 1979-1980*. 2012. str. 303-304.

⁷² *Tamže*, 2012. str. 301-302.

⁷³ „La subjectivation de l'homme occidental, elle est chrétienne, elle n'est pas gréco-romaine.“ Foucault, *Leçon du 12 mars 1980*. In: *Tamže*. 2012. str. 231.

pokúša formulovať určité východiská pre prítomnosť. Tieto východiská však nemajú slúžiť ako priama inšpirácia, nakoľko sa ocitáme v odlišnom historicko-kultúrnom kontexte a stretávame sa s odlišnými problémami, na ktoré je potrebné vynachádzať nové odpovede. Napriek tomu sa domnievam, že Foucaultovi antický prístup k etike imponoval aspoň do tej miery, že v nej nachádzal odlišné modalities vzťahov subjektivity a pravdy, ktoré by mohli slúžiť ako určité ohniská rezistencie voči prevládajúcemu režimu pravdy konfesijných vied.⁷⁴

S ohľadom na predchádzajúci výklad sa chcem v záverečnej podkapitole vrátiť k otázke, ktorú som formulovala v úvode štvrtjej kapitoly: Môže subjekt prostredníctvom ustanovenia špecifického vzťahu k pravde o sebe vzdorovať prevládajúcim spôsobom vládnutia?

4.3 Parrhésia: etická skúsenosť pravdy

Jednou z foriem estetiky existencie, ktorej sa Foucault intenzívne venuje posledné dva roky svojho života sú antické a rano-kresťanské podoby parrhésie. Parrhésia predstavuje zaujímavú modalitu seba-vzťahu, nakoľko má etický aj politický rozmer a v tomto ohľade sa najväčšmi blíži úvahám, ktoré Foucault rozvíjal v súvislosti s moderným subjektom kritiky. Estetika existencie parrhésiastu spočíva v jeho vzťahu k pravde, ktorý ustanovuje voči sebe a voči druhým zároveň. Pre tento vzťah sú charakteristické štyri aspekty – úprimnosť, kritika, odvaha a povinnosť⁷⁵ - ktoré musíme uchopiť v ich vzájomnom vzťahu nakoľko vtláčajú do parrhésiastovej pravdivej reči formu etického záväzku.

„*Parrhesia* is a verbal activity in which a speaker expresses his personal relationship to truth, and risks his life because he recognizes truth-telling as a duty to improve or help other people (as well as himself)“ (Foucault. *Fearless speech*. 2001. str. 19.)

⁷⁴ „Jestliže je pravda, že řecká filosofie založila tu racionalitu, kterou dnes znovu poznáváme, vždy obhajovala to, že subjekt nemůže dosáhnout přístupu k pravdě jinak než tím, že nejprve realizuje na sobě samém jisté dílo, které jej učiní schopným poznat pravdu. Spojení mezi přístupem k pravdě a tvořivou prací na svém vlastním já je pro přístup k pravdě základní - jak pro řecké, tak pro estetické myšlení.“ Foucault. *O genealogii etiky*. In: *Myšlení vnějšku*. 1996. str. 297.

⁷⁵ Foucault. *Fearless speech*. 2001. str. 12-20.

Úprimnosť, prítomná v reči parrhésiastu je vyjadrením toho, čo si skutočne myslí a o čom je presvedčený, že je to pravda. Pravda, ktorú vyslovuje má vždy povahu kritiky nakoľko je jej účelom podnietiť určitú transformáciu bytia subjektu. Keď obraciame pozornosť na parrhésiu musíme zohľadniť, že sa ocitáme v asketickom režime pravdy. Účelom parrhésie nie je pravdu niekomu demonštrovať. Hovorením pravdy sa subjekt parrhésie vystavuje nebezpečenstvu, nakoľko sa s vyslovenou pravdou stotožňuje, toto riziko prijíma ako záväzok. Konštituuje imanentný vzťah k pravde, ktorý sa sprítomňuje v jeho celkovom životnom postoji. Vhodným príkladom môžu byť napríklad kynici, ktorí sa prostredníctvom asketickej praxe pokúšali vtláčiť pravde konkrétnu formu, pravda sa musela *ukazovať* na ich telách. Parrhésiasta pripútava seba samého k vyslovenej pravde a prijíma všetky konzekvencie, ktoré mu hrozia.⁷⁶ Odvaha k pravde, ktorou sa subjekt vystavuje nebezpečenstvu, je zároveň praxou slobody. Parrhésiastu nikto nenúti, aby hovoril pravdu, je to záväzok, ktorý si ustanovuje vo vzťahu k sebe samému.

Ak sa v tomto bode obzrieme späť k prvému exkurzu do antiky v 70-tych rokoch, zdá sa, že Foucault svoj prístup k pravde obracia naruby. Prvý exkurz do antiky diagnostikoval vôľu k pravde vedecko-filozofického diskurzu ako systém vylučovania, ktorý so sebou nesie určité formy obmedzení. Druhý exkurz, ktorý Foucault podniká v 80-tych rokoch nachádza v antickej kultúre filozofickú parrhésiu, v ktorej subjekt svojim záväzkom k hovoreniu pravdy praktizuje slobodu. Z tejto perspektívy sa môže zdať, že Foucaultova analýza vzťahu subjektivity a pravdy prešla zásadným zlomom. Nenechajme sa však zmiast’:

“And what I wanted to show you was that if Greek philosophy has raised the problem of truth from the point of view of the criteria for true statements and sound reasoning, this same Greek philosophy has also raised the question of truth from the point of view of truth-telling as an activity.” (Foucault, *Fearless speech*, 2001, str. 170)

Napriek výrazným posunom, ktorými Foucaultovo myslenie v priebehu 70-tych rokov prechádza, možno posledné kurzy venované modalitám vzťahu subjektivity k pravde ponímať z určitej perspektívy ako subtílnejšie

⁷⁶ Foucault, *Leçon du 12 janvier 1983*. In. *Le gouvernement de soi et des autres. Cours au Collège de France. 1982-1983*. 2008. str. 61-62.

rozpracovanie pôvodného projektu dejín režimov pravdy. Zatiaľ čo exkurz do antiky v 70-tych rokoch Foucault podnikal z hľadiska diagnózy prítomnosti, tj. bol úsilím diagnostikovať zrod prevládajúceho režimu pravdy, ktorým je vedecko-filozofický diskurz demonštratívnej a všadeprítomnej pravdy, tak druhý exkurz do antiky je vedený za účelom rozvinúť produktívnu kritiku prítomnosti, ktorá sa môže inšpirovať antickými formami seba-vzťahu. V rámci historicko-kritických analýz konfesionalnej praxe na prelome 80-tych rokov nachádza Foucault v antike popri konštitúcii vedecko-filozofického režimu pravdy odlišnú modalitu vzťahu subjektu k pravde v podobe technológií seba samého. Túto oblasť subjektivity zo začiatku prehliadal, nakoľko si táto oblasť vyžadovala pozmenenie metodického ako aj tematického rámca historicko-kritických analýz, ku ktorým dochádzalo postupne v priebehu 70-tych rokov.

Na záver sa chcem ešte v krátkosti vrátiť k parrhésii v súvislosti s problémom subjektu kritiky. Mohol by byť postoj k pravde, aký zaujíma parrhésiasta určitou inšpiráciou pre moderný subjekt kritiky? Postoj subjektu kritiky by bol pravdivý len vtedy, ak by bol zároveň iniciátorom zmeny - ak by produkoval nové formy subjektivity, ktoré sa vymykajú stávajúcemu režimu vládnutia a prevládajúcemu režimu pravdy. Spomeňme si na Foucaultove početné úvahy o role intelektuála v modernej spoločnosti. Na jednej strane má byť jeho úlohou kritická analýza súčasnosti, ktorá sa odvíja od problematizácie prítomnosti a otázky, *čím sme* práve v tomto okamihu. Na strane druhej sa jeho úlohou stáva aktívna kritika a zvädzanie boja proti prevládajúcej totalizujúcej a individualizujúcej forme moci (odmietnuť, *čím sme*), ktorá nemá len negatívnu podobu de-subjekcie, ale zaujatie kritického postoja sa naplňa pozitívnym obsahom.

“K tejto funkcii diagnostikovať dnešok chcem dodať, že nespočíva v jednoduchom charakterizovaní, čo sme, ale v sledovaní línií nestálosti v dnešku, v zachytávaní, kde a ako to, čo je, môže prestať byť tým, čo je. V tomto zmysle treba deskripciu vždy robiť podľa tohto druhu možnej fraktúry, ktorý otvára priestor slobode, chápaný ako priestor konkrétnej slobody, t.j. možnej transformácie.” (Foucault, *Štrukturalizmus a Postštrukturalizmus*, In. *Moc, subjekt a sexualita*. 2000. str. 63.)

S problémom subjektu kritiky sa však zároveň tiahne aj problém možnosti konštitúcie foriem subjektivity, ktoré by nebolo možné objektivizovať. Podľa Foucaulta subjekt neprislúcha žiaden fixný obsah a nenájdeme tu ani subjekt v zmysle substanciálnej osoby či identity, ktorému by zároveň prislúchal atribút slobody. Od 80-tych rokov zvykne Foucault zdôrazňovať koncept *praxe slobody*. Praktiky slobody predstavujú vždy konkrétne formy slobody, ktoré reagujú na nejakú špecifickú, historicky podmienenú situáciu, na špecifické ustanovenie mocenských vzťahov, ktoré sa jedinci pokúšajú prekonfigurovať rozvíjaním nových spôsobov riadenia.⁷⁷ Subjekt kritiky má tak možnosť vykonávať slobodu tým, že problematizuje svoje správanie, viery a spoločenskú sféru – problematizuje určitý režim pravdy a technológie vládnutia, ktorých je súčasťou. Subjekt kritiky musí problematizovať spôsoby, akými sa vzťah k pravde kríži s governmentalitou a konštituovať odlišný vzťah k pravde, ktorý by bol praxou slobody schopnou meniť konštitutívne podmienky našej subjektivity rovnako ako jej aktuálnu podobu.⁷⁸

⁷⁷ Foucault. *Etika starostlivosti o seba samého ako prax slobody*. In. Foucault, *Moc, subjekt a sexualita*. 2000. str. 133-135.

⁷⁸ Oksala. *Foucault on freedom*. 2005. str. 181.

5. Záver

Záverečná časť práce býva najnáročnejšou skúškou písania, nakoľko musí večne nespokojná autorka nájsť v sebe odvahu obzrieť sa späť na už napísaný text a položiť si otázku, či práca bude mať tú česť zaradiť sa k tým tisíciam fikcií, ktoré už boli o Foucaultovi napísané. Na záver by som rada podala odpoveď na dve otázky, ktoré spolu vzájomne súvisia a zhrnú základnú argumentáciu práce: 1) Existuje súvislosť medzi počiatočným projektom dejín režimov pravdy a analýzou historických modalít vzťahu subjektivity k pravde? 2) Možno dva prístupy k subjektivite, ktoré som vyčlenila na úvod práce, ponímať ako komplementárne?

Ani na jednu z otázok nemožno podať jednoznačnú odpoveď. Foucaultov prístup k subjektivite prechádza naprieč 13-ročným pôsobením na Collège de France dynamickými posunmi, ktoré sa práca kontinuálnym čítaním pokúšala aspoň čiastočne zmapovať. Práca si síce vyčlenila jednotné metodologické východisko dejín režimov pravdy, ale musela zároveň zohľadniť, že sa nejedná o statickú interpretačnú mriežku, nakoľko dejiny režimov pravdy rovnako podliehali určitým zmenám. V úvode práce som z dôvodu zjednodušenia výkladu vyčlenila dva analytické modely – diagnostický a kritický – pozdĺž ktorých som sa pokúšala viesť interpretáciu vzťahov medzi subjektivitou a pravdou. Diagnostická rovina je charakteristická pre celé obdobie Foucaultovho myslenia, pretože je nevyhnutným predpokladom k rozvinutiu produktívnej kritiky prítomnosti. Kritická rovina sa vo svojej aktívnej podobe rozvíja až na prelome 70 a 80-tych rokov a súvisí s určitými metodickými a tematickými posunmi v rámci genealógie modernej subjektivity.

Nakoľko som v práci nechcela anticipovať vo Foucaultovom prístupe k subjektivite zlom, zvolila som kontinuálne čítanie, ktoré zároveň zohľadňuje problematiku subjektivity v širšom okruhu tém spolu s pravdou, vedením a mocou a pokúsila som sa mapovať posuny, ktoré nakoniec viedli k analýze procesov subjektivácie. V priebehu 70-tych rokov dochádza vo Foucaultovom skúmaní k dvom zásadným posunom. Prvým je tematický posun, ktorý sa týka historicko-kritických analýz konfesionalnej praxe. Druhým je metodický posun, v rámci ktorého prechádza Foucault od modelu moc-vedenie k efektívnejšiemu modelu riadenia individua. Analýza praxe spovede a rozvinutie modelu riadenia individua predstavujú dve základné aspekty, ktoré Foucaulta privedú k skúmaniu

technológii seba samého. S rozvinutím modelu riadenia a zameraním na analýzy konfesionalnej praxe sa ponúka otázka, či sa Foucault rozchádza s analýzami donucujúcej praxe disciplinárnej moci. Analýza konfesionalnej praxe ukazuje, že subjekcia indivíduí neprebíha jednoduchým uvalením obmedzení, ktoré na jedinca doliehajú zvonku, ale sú jeho praktikám imanentné. Zároveň je však potrebné zohľadniť, že zámerom genealogických štúdií venovaných disciplinarite a normalizačnej moci nebolo podať celkový obraz subjektivity ako takej.

S ohľadom na uvedené posuny sa domnievam, že analýza konštitúcie subjektivity vo vzťahu k režimom pravdy načrtáva naprieč Foucaultovým myslením vcelku kontinuálnu linku. Z perspektívy posledných štúdií možno v retrospektívne poukázať na to, že práve počiatočné úsilie spochybniť vôľu k pravde západnej spoločnosti, ktorú Foucault historicko-kritickou analýzou identifikoval ako jeden z režimov pravdy, ktorý v našej spoločnosti prevládol, umožňuje neskôr rozvinúť možnosť produktívneho odporu v podobe konštitúcie odlišných spôsobov, akým môže subjekt ustanoviť vzťah k pravde o sebe.

Zoznam použitej literatúry

Primárna literatúra

FOUCAULT, Michel. *Archeologie věděni*. Praha: Hermann&synové. 2002.

FOUCAULT, Michel. *Moc, subjekt a sexualita*. Bratislava: Kalligram. 2000.

FOUCAULT, Michel. *Nietzsche, Genealogie, Historie*. In: *Nietzsche, Autor, Genealogie*. Praha: 1996.

FOUCAULT, Michel. *Rád diskurzu*. Bratislava: Kalligram 2006.

FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*. Praha: Hermann&synové. 2003.

FOUCAULT, Michel. *Dozerat' a trestat'*. Bratislava: Kalligram. 2004.

FOUCAULT, Michel. *Dějiny sexuality I. Vůle k věděni*. Praha: Hermann&synové 1999.

FOUCAULT, Michel. *Dějiny sexuality II. Užívání slasti*. Praha: Hermann&synové. 2003.

FOUCAULT, Michel. *Truth and juridical forms*. In: J. Faubion: *Power: Essential works of Foucault. 1954-1984*. Penguin. 2002. str. 1-89.

FOUCAULT, Michel. *Truth and Power*. In: J. Faubion: *Power: Essential works of Michel Foucault. 1954-1984*. Penguin. 2002. str. 111-133.

FOUCAULT, Michel. *Fearless speech*. Los Angeles: Semiotext(e). 2001.

Prednáškové kurzy

FOUCAULT, Michel. *Leçons sur la volonté de savoir. Cours au Collège de France. 1970-1971*. Paris : Gallimard. 2011.

FOUCAULT, Michel. *La société punitive. Cours au Collège de France. 1972-1973*. Paris : Gallimard. 2013.

FOUCAULT, Michel. *Les anormaux. Cours au Collège de France. 1974-1975*. Paris: Gallimard. 1999.

FOUCAULT, Michel. *Le pouvoir psychiatrique. 1973-1974. Cours au Collège de France*. Paris : Gallimard. 2003.

FOUCAULT, Michel. *Sécurité, Territoire, Population. Cours au Collège de France. 1977-1978*. Paris : Gallimard. 2004.

FOUCAULT, Michel. *Du Gouvernement des vivants. Cours au Collège de France.* 1979-1980. Paris: Gallimard. 2012.

FOUCAULT, Michel. *About the beginning of the hermeneutics of the self. Lectures at Dartmouth College.* 1980. Chicago: The university of Chicago press. 2016.

FOUCAULT, Michel. *Subjectivité et Vérité. Cours au Collège de France.* 1980-1981. Paris : Gallimard. 2014.

FOUCAULT, Michel. *L'Herméneutique du sujet. Cours au Collège de France.* 1981-1982. Paris: Gallimard. 2002.

FOUCAULT, Michel. *Le gouvernement de soi et des autres. Cours au Collège de France.* 1982-1983. Paris : Gallimard. 2008.

FOUCAULT, Michel. *Le courage de la vérité. Le gouvernement de soi et des autres II. Cours au Collège de France.* 1984. Paris: Gallimard. 2009.

FOUCAULT, Michel. *Wrong-doing, Truth-telling. The function of avowal in Justice.* Chicago: The university of Chicago press. 2014.

Sekundárna literatúra

DREYFUS Hubert., RABINOW Paul: *Michel Foucault. Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky.* Praha: Hermann&synové. 2002.

KOOPMAN. Colin: *Foucault historiographical expansion,* In: *Journal of the philosophy of history* 2. 2008, str. 353-354.

LORENZINI, Danielle. *Foucault, Regimes of the truth and making of subjects.* In: *Foucault and making of subjects.* London/New York: Rowman&Littlefield. 2016. str. 63-76.

OKSALA, Johana. *Foucault on freedom.* Cambridge university press. 2005.

RAYNER, Timothy. *Foucault, Heidegger, and history of truth,* In: O'Leary, Falzon: *Foucault and philosophy.* Willey Blackwell. 2010. str. 60-77.

VEYNE, Paul. *Foucault, jeho myšlení, jeho osobnost.* Praha: Filosofia. 2015.